

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МЕНЕДЖМЕНТУ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри д.е.н., професор,
Балабаниць А.В.
« ____ » _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
**«Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах
нестабільності»**

Студента економіко-правового факультету
спеціальності «Менеджмент»
освітнього ступеня «Магістр»
Сарбаш Сергія Миколайовича
Науковий керівник:
Горбашевська Марина Олексіївна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Рецензент:
Надточій О. М.
Начальник другого управління, перший
заступник Начальника ГУ СБ України
в Донецькій та Луганській областях

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 201 ____ р.

ЗМІСТ

	стр.
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	10
1.1. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та її складові	10
1.2. Особливості забезпечення зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності	23
1.3. Механізм забезпечення зовнішньоекономічної безпеки	27
Висновки до першого розділу	33
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	35
2.1. SWOT-аналіз діяльності досліджуємого підприємства	35
2.2. Аналіз методів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки	45
2.3. Методичний підхід до оцінки фінансової стійкості підприємства в умовах нестабільності	58
Висновки до другого розділу	67
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	68
3.1. Маркетинговий підхід до управління підприємством як основа забезпечення економічної стабільності	68
3.2. Розробка стратегії підтримки зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності	72
Висновки до третього розділу	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Актуальність теми. Стан економіки держави в сучасному світі знаходиться під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Створення дієвої системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах нестабільності викликана сучасною ситуацією не тільки в країні, але й у світі. Особливу актуальність темі надає складна економічна, політична ситуація, що склалася в країні, яка спричинила зростання економічної нестабільності, значне зниження можливості стійкого існування і розвитку держави у всіх сферах діяльності. Потужність і національна безпека держави, як гарантії незалежності країни, умови стабільності і ефективності життєдіяльності суспільства, характеризуються, передусім, станом його економіки і захищеністю від внутрішніх та зовнішніх загроз економічної безпеки. Економічна безпека країни це ціла система, що складається з ланок, які пов'язані між собою і якщо яку-небудь ланку виключити, то система не зможе повноцінно виконувати завдання, що стоять перед нею, по забезпеченню належного рівня економічної безпеки.

З одного боку, динамічні процеси глобалізації супроводжуються відкриттям регіональних та глобальних ринків, породжують нові можливості для економіки України, дають доступ до міжнародних капіталів, одночасно вимагаючи підвищення рівня конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, посилення їх ефективності, постійного вдосконалення структурних та функціональних характеристик. З іншого боку, надмірна відкритість економіки країни робить її вразливою до зовнішніх ризиків: коливання світових цін на енергоносії, сировину та матеріали, зменшення попиту з боку іноземних партнерів, негативні процеси на міжнародних фондових, валютних, кредитних ринках здатні суттєво погіршити економічну ситуацію в країні. Особливо відчутно це проявляється в кризовий період: загострення соціально-політичних проблем та поширення негативного впливу політичних протистоянь на економічні процеси призводять до суттєвих втрат вітчизняних підприємств. Враховуючи рівень значуваності нових загроз і небезпек,

набуває особливої актуальності питання дослідження проблем виокремлення загроз, які здійснюють найбільший вплив на економічну безпеку держави та виділення основних заходів протидії цьому впливу.

На сучасному етапі розвитку економіки, велика увага приділяється питанню забезпечення економічної безпеки усієї національної економіки. Від стійкості рівня розвитку економічної безпеки територій і підприємств залежить стабільність розвитку держави та її суверенітет

Необхідність оцінки тенденцій і загроз у зовнішньоекономічній сфері економічної безпеки України та потреба вироблення інструментів подолання негативних чинників у зовнішньоекономічній сфері, визначили актуальність і пріоритетність цього напрямку наукових досліджень.

Вітчизняні фахівці активно працюють над рішенням зазначених проблем. Серед них необхідно виділити таких, як: Я. Б. Базиліук, Л. В. Батченко, І. Ф. Бінько, С. В. Беренда, З. С. Варналій, О. С. Власюк, В. М. Геєць, Б. В. Губський, С. В. Давиденко, Г. Ю. Дарнопих, В. В. Дятлова, Я. А. Жаліло, Л. Л. Кістерський, І. С. Кравченко, Ф. М. Медвідь, В. І. Мунтіян, Г. А. Пастернак-Таранушенко, С. І. Пирожков, Р. В. Покотиленко, А. І. Сухоруков, А. С. Філіпенко, В. Т. Шлемко, Л. А. Яремко.

Серед закордонних дослідників, які займаються проблематикою забезпечення економічної безпеки держави взагалі та її зовнішньоекономічною складовою, зокрема, необхідно назвати роботи: Л. І. Абалкіна, Є. М. Бухвальда, С. Ю. Глазьєва, А. І. Ілларіонова, У. Кристофера, А. Ларсона, М. М. Лівенцева, М. В. Мясникович, І. С. Прохоренка, В. К. Сенчагова, В. М. Харламової.

Проте існують певні прогалини у дослідженнях механізму формування та забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави, які ще не знайшли достатнього висвітлення у вітчизняних та зарубіжних наукових працях.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження кваліфікаційної роботи є визначення напрямів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах нестабільності.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних **задач**:

- удосконалити та поглибити теоретичні основи управління зовнішньоекономічною безпекою України;
- виявити основні проблеми державного управління як визначальної складової механізму управління системою зовнішньоекономічної безпеки національної економіки, а також підходи до їх вирішення;
- виявити особливості та оцінити стан зовнішньоекономічної безпеки України в умовах нестабільності;
- визначити пріоритети забезпечення зовнішньоекономічної безпеки національної економіки України;
- запропонувати шляхи удосконалення системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах нестабільності.

Об'єктом дослідження є – процеси формування та розвитку системи зовнішньоекономічної безпеки України.

Предмет дослідження – Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні засади удосконалення механізму управління зовнішньоекономічної безпеки України в умовах нестабільності

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження є положення фундаментальної економічної науки і сучасних економічних концепцій. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: індукції та дедукції – для визначення ролі, місця і значення зовнішньоекономічної безпеки країни в системі національної безпеки та виокремлення умов забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України; аналізу та синтезу – для визначення загроз та чинників, які впливають на зовнішньоекономічну безпеку національної економіки; метод спостереження основних макроекономічних показників і порівняння їх з граничними значеннями, не нижче середньосвітових, оцінювання темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками і тенденціями їх змін – для

вивчення структури та динаміки зовнішньоторговельних відносин України; економіко-статистичні методи, зокрема, метод головних компонент – для виявлення основного причинно-наслідкового характеру чинників зовнішньоекономічної безпеки як складової економічної безпеки держави та розрахунку інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки України; системний та комплексний підхід – для удосконалення механізму формування та забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативна база законодавчих актів, окремі матеріали органів законодавчої та виконавчої влади, офіційні дані Держкомстату України, міністерств та відомств, Євростату, вітчизняні та зарубіжні наукові публікації та аналітичні матеріали мережі Internet, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретико-методологічному розвитку і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення системи забезпечення зовнішньоекономічної складової економічної безпеки України в умовах нестабільності на основі доповнення та деталізації методики розрахунку рівня економічної безпеки України та урахування особливостей функціонування окремих елементів механізму її реалізації. Сутність наукової новизни отриманих результатів полягає у наступному:

удосконалено:

– методи оцінки зовнішньоекономічної безпеки України за рахунок доповнення показниками: питома вага експорту та імпорту з певної країни в загальному експорті та імпорті держави, коефіцієнт покриття імпорту експортом за товарами та послугами, а також деталізації структури інтегрального показника за методикою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;

– змістовну сутність поняття зовнішньоекономічної безпеки, де, на відміну від існуючого статичного підходу, запропоновано динамічну

характеристику безпеки, як здатності держави забезпечувати самовідтворення та розвиток як у даний момент часу, так і в майбутньому.

Дістали подальшого розвитку:

– теоретичні основи управління загрозами у сфері зовнішньоекономічної безпеки національної економіки через перенесення принципів загальної теорії управління ризиками з рівня підприємств на рівень держави і використання сучасних методів диверсифікації, уникнення, гарантування, резервування, мінімізації та страхування ризиків;

– науково-методичні підходи до виявлення специфіки тлумачення, інституційного забезпечення та законодавчого закріплення забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах нестабільності.

Структура і обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 55 найменувань на 6 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 89 сторінок комп'ютерного тексту, із них 83 сторінок основного тексту. Робота містить 12 рисунків та 10 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та її складові

Сучасні умови геополітичної та гео економічної нестабільності, зростаючий вплив негативних наслідків економічної, політичної та фінансової криз призвели до посилення впливу зовнішньоекономічних факторів на систему економічної безпеки держави.

Поняття «економічної безпеки» мало невелике переосмислення у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища та з урахуванням факторів, що зумовлюють процеси управління. Вперше поняття «економічна безпека» почало застосовуватися на Заході у зв'язку із зростанням проблеми обмеженості ресурсів та занепаду колоніальної системи, що спричинило порушення традиційних зв'язків між постачальниками ресурсів, життєво важливих для промислових товариств. Суть економічної безпеки полягає у забезпеченні поступового економічного розвитку суспільства методом виробництва необхідних благ та послуг, які задовольняють індивідуальні суспільні потреби. Раніше всі питання, пов'язані з проблемами безпеки, були покладені на органи державної влади. Останнім часом спостерігається відтворення системи безпеки, згідно до якої, держава повинна відігравати провідну роль [1].

Результати дослідження в області економічної безпеки, відображені у працях всесвітньо відомих вчених економістів економічної думки, а саме: Й. Бехера, Л. Вальраса, І. Зонефельса, Дж. Кейнса, Ф. Ліста, Д. Рікардо, А. Сміта та інших. Активність вітчизняних вчених в області дослідження економічної безпеки України та підприємств почала зростаати з початку 90-х років. Наукові думки, щодо питання забезпечення економічної безпеки представлені у працях таких економістів: Н. Архірейської, А. Архіпової,

О. Власюка, В. Глущенко, І. Голівкової, Н. Юрків тощо. Бачення «економічної безпеки» різними економічними течіями було узагальнене Н. Архірейською та представлено в таблиці 1.1 [2].

Таблиця 1.1

Узагальнення підходів наукових течій до поняття «економічна безпека»

Автор	Авторське бачення теорії
Ф. Кене «Економічна таблиця», 1758 р.	Економічна безпека, як окрема категорія не розглядається, однак вперше була зроблена спроба провести аналіз суспільного відтворення з позиції встановлення певних балансових пропорцій між натуральними (речовими) і вартісними елементами суспільного виробництва.
А. Сміт «Дослідження природи та причин багатства народів», 1776 р.	Жорстко поєднав теорією «невидимої руки» усі економічні потреби та інтереси з приватними власниками чим викреслив державні економічні потреби та інтереси із сукупності суспільних цінностей, визначивши державі роль «нічного сторожа». Підхід передбачав, що, реалізуючи власний приватний інтерес, економічний агент водночас сприяє досягненню безпеки суспільства, зокрема задовольняючи власну економічну безпеку.
Л. Вальрас «Елементи чистої економічної теорії», 1977 р.	Економічна безпека є одним з критеріїв суспільного добробуту. Одночасне й повне досягнення максимального рівня економічної безпеки різними агентами неможливе: підвищення рівня економічної безпеки одного із учасників передбачає перерозподіл ресурсів на його користь, а також збільшення доходу та зміцнення його соціально-економічного становища. Натомість інша сторона втрачає частину ресурсів, її прибуток зменшується і вона опиняється у ситуації соціально-економічних втрат, тобто в економічній небезпеці.
Т. Мальтус «Нарис про закон народонаселення», 1798 р.	Встановив залежність між зростанням чисельності населення та необхідними для існування продовольчими ресурсами, які є умовою безпеки суспільства. Першим дав опис продовольчій безпеці як складовій економічної.
К. Маркс «Капітал», 1867 р.	Детального та чіткого визначення економічної безпеки не прослідковується, однак в праці описаний економічно безпечний суспільний устрій, який виражається в оптимальному стані організації

	господарської діяльності в соціальній системі, найкращому використанні ресурсів, відсутності соціальних конфліктів.
Дж. Кейнс «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей», 1936 р.	Економічну безпеку розглядав з точки зору фінансової безпеки держави. Запропонував спосіб уникати <u>фінансових криз</u> і <u>безробіття</u> шляхом корекції урядового контролю за <u>кредитами</u> і <u>валютою</u> .
П. Самуельсон «Економіка», 1948 р.	Економічну безпеку держави розглядав через призму економічної безпеки індивідуальної особи.
М. Блауг «Економічна думка в ретроспективі», 1962 р.	«Економічна безпека» розглядається через захист національного виробника від зовнішніх загроз. Основними засобами досягнення оптимального сальдо торгівельного балансу вважалися підтримка промисловості шляхом імпорту дешевої сировини, встановлення протекціоністських тарифів на імпортну промислову продукцію, стимулювання експорту готової продукції.

Отже, можна зробити висновок, що проблема економічної безпеки пов'язана із становленням і розвитком державності, усвідомленням нацією своїх економічних інтересів.

Однак, не зважаючи на достатню кількість напрацювань у цій сфері, узагальнення теоретичних концепцій у напрямі досліджень сутності економічної безпеки держави виникає багато питань. Про суттєві розбіжності відносно даної дефініції свідчать різні підходи, відповідно до яких економічну безпеку розглядають як:

- процес задоволення суспільних потреб;
- захист національних інтересів держави;
- економічну стійкість та стабільність економічної системи;
- сукупність умов та факторів, які забезпечують необхідний рівень економічного розвитку країни;
- стан національної економіки, при якому держава не втрачає свого суверенітету;
- стан захищеності від певного роду загроз [2].

Сьогодні очевидно, що економічна безпека - одна з найважливіших складових системи забезпечення національної безпеки. Основні положення України, які стосуються національної безпеки, викладені в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України [3]. Існування, самозбереження і поступальний розвиток України як суверенної держави залежать від реалізації цілеспрямованої політики держави щодо захисту своїх національних інтересів. Основа такої політики визначається Концепцією національної безпеки України.

Концепція національної безпеки України має забезпечити:

- єдність принципів формування і реалізації державної політики національної безпеки;
- поєднання підходів до формування відповідної правової бази, підготовка доктрин, стратегій, концепцій, державних і відомчих програм у різних галузях національної безпеки.

Відповідно до Концепції економічної безпеки України, сутність економічної безпеки визначається як здатність національної економіки забезпечувати свій вільний незалежний розвиток і підтримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни. при несприятливих умовах і економічних інтересах української держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [4].

Трансформація економіки України непомірно затягнена в часі, а в останні роки має також місце економічна криза. В таких умовах загострюються протиріччя, які існують в економічних відносинах, та з'являються все нові загрози для державної безпеки. Економічна безпека як фундамент національної безпеки набуває виключної актуальності. Зневажання економічною безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей економіки, банкрутства підприємств та підриву системи життєзабезпечення нації з подальшою втратою суверенітету. Зазначені проблеми виникли насамперед через невідповідність соціального, економічного розвитку країни та відсутність наукового обґрунтування

реформ, які проводяться. За таких умов, необхідне всебічне вивчення зазначених проблем, прорахування можливих результатів, формування мети реформ та оцінка соціально-економічних наслідків, що в свою чергу буде сприяти економічній безпеці.

Нині світове господарство охоплене складними процесами економічної трансформації, появою нових центрів економічного та політичного впливу. У зв'язку з чим відбувається значний перерозподіл ресурсних потоків у глобальному масштабі, створюючи нестабільні умови розвитку окремих держав та приводячи до зовнішнього управління країною.

Процес загально-державного світового економічного розвитку сприяв залученню країн світу до створення спільного світового господарства. Процес глобалізації світової економіки йде вкрай нерівномірно та по різному впливає на економічну безпеку країни. Вхідження країни в світове господарство в умовах відкритої економіки приховує різні загрози - від незначного негативного впливу на господарську діяльність окремих суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності до втрати національного державного суверенітету. Прискорення процесів глобалізації, активна інтеграція України в систему світових господарських зв'язків і поглиблення ринкових відносин в економіці, а також криміналізація суспільства, призводять до виникнення різних загроз: залежність від іноземних інвестицій, в економіці переважає сировинний сектор, низький рівень конкурентоспроможності товару на світовому ринку, низький рівень заробітної плати впливає на відтік висококваліфікованих робітників закордон.

Виникає необхідність уточнити зв'язок між собою категорій «економічна безпека» та «зовнішньоекономічна безпека». Ці концепції заслуговують на особливу увагу.

Економічна безпека - це стан національної економіки, як було з'ясовано раніше, що забезпечує захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, можливість розвитку та захисту життєво важливих інтересів людей, суспільства і держави.

У свою чергу, зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, який мінімізує втрати держави від негативних зовнішньоекономічних чинників і створює сприятливі умови для економічного розвитку за рахунок його активної участі в глобальному розподілі держави [5]. Щоб уникнути проблем, пов'язаних із зовнішньоекономічною безпекою країни, необхідно ставити завдання про необхідність збереження національно-державного суверенітету країни.

Проблемам економічної безпеки на державному рівні в своїх роботах багато уваги приділяли такі вчені-економісти, як Л. Абалкін, І. Бінько, В. Богачов, І. Богданов, В. Богомолів, М. Вацекін, М. Єрмошенко, В. Кір'янов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мутріян [6]. Незважаючи на розкриття цього аспекту вченими, існує необхідність його подальшого вивчення та уточнення, зокрема, для визначення сутності та критеріїв економічної безпеки в сучасних умовах. Виявлення та попередження загроз економічним інтересам держави та інших зовнішньоекономічних суб'єктів, створення сприятливих умов для розвитку національної економіки за рахунок посилення її міжнародної конкурентоспроможності, захист і реалізація національних економічних інтересів у зовнішньоекономічній сфері є одними з найважливіших компонентів зовнішньоекономічної безпеки.

Центральна ланка національної безпеки - економічна безпека. Залежно від місця національної економіки в світовій економіці, чи будуть враховуватися фундаментальні національні інтереси в різних сферах діяльності, як захищені економічні інтереси особистості, суспільства, держави і життя громадян, залежить від економічної безпеки країни. В цілому під економічною безпекою слід розуміти найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життя, стійке забезпечення ресурсами для розвитку національної економіки.

Економічна та зовнішньоекономічна безпека досягаються у тому випадку, коли в країні створена єдина державна політика, яка координує всі заходи,

направлені на зміцнення системи скоординованих заходів, адекватних внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Проведений аналіз літературних джерел про трактування зовнішньоекономічної безпеки дає змогу з'ясувати її основні складові на які необхідно звернути увагу (Рис. 1.1):

Рис. 1.1 Основні складові зовнішньоекономічної безпеки

Економічна незалежність є найважливішою складовою, бо це:

- можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами;

- можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі в міжнародній торгівлі.

Не уважне ставлення до економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей економіки, банкрутства підприємств, підриву системи життєзабезпечення нації і що найголовніше - втрати суверенітету.

Стійкість і стабільність національної економіки – це захист усіх форм власності, потужність і надійність усіх елементів економічної системи, створення гарантій для підприємництва, стримування дестабілізуючих факторів.

Сутність економічної безпеки держави з відкритою економікою полягає в спроможності національної економіки забезпечити свій вільний незалежний

розвиток й утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [5].

Здатність до саморозвитку та прогресу – це можливість самостійно реалізувати та захищати національні економічні інтереси. Під час інтеграції держави в систему світогосподарських зв'язків перед нею постає проблема суперечності між необхідністю, з одного боку, інтегруватись у світову економіку, а з другого – забезпечити гармонійний розвиток національної економіки, захист національних економічних інтересів, внутрішнього ринку й вітчизняного виробника [6, с.3]. Отже, національна безпека й економічний розвиток України суттєво залежать від зовнішнього середовища: тенденцій розвитку світового господарства, політичної та економічної ситуації в світі, тому питання зовнішньоекономічної безпеки набуває значення та потребу в поглиблених дослідженнях соціальних та економічних процесів і явищ, забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та впливу на неї позитивних і негативних чинників.

Ще однією не менш важливою умовою є створення умов для всебічного розвитку особистості та підвищення рівня соціальної захищеності населення.

Інтеграція України до світової економічної системи, вступ до СОТ, розвиток ринкових відносин загострює питання зовнішньоекономічної безпеки. Без гарантування захисту інтересів держави, Україна не може бути повноправним учасником світогосподарських зв'язків, займаючи належне місце в міжнародному розподілі праці.

Система захисту національних інтересів має бути направлена на протидію глобальним викликам економічної безпеки. В умовах господарської глобалізації держава повинна:

- створити умови для швидкої адаптації національної економіки до змін глобального світового господарського середовища (раціональне використання

географічного, геополітичного, технологічного положення, міжнародного розподілу праці та ринків товарів, роботи й послуг, які складаються, та т.і.);

- на законодавчому рівні сприяти розширенню зовнішньоекономічних зв'язків (участь у співпраці з міжнародними неурядовими економічними організаціями, форумах, митних союзах, зонах вільної торгівлі та інших формах економічної інтеграції, розвиток міжнародної співпраці з державами, які беруть участь у багатобічній системі регулювання торгівлі та ін.);

- сприяти підвищенню ефективності та конкурентоспроможності національного виробництва товарів, робіт, послуг, а також створенню сприятливих умов для їх участі в міжнародному торгово-економічному обігу (захист внутрішнього ринку та вітчизняного виробництва від недобросовісної конкуренції з боку іноземних держав, захист інтересів організацій та індивідуальних підприємців - резидентів на зовнішньому ринку і т.і.);

- забезпечити оптимізацію структури зовнішньої торгівлі та ефективного сальдо торгового балансу (забезпечення умов росту та розвитку експорту кінцевої продукції наукомісткого промислового виробництва, мінімального рівня забезпечення внутрішніх потреб за рахунок імпорту, а також сприяння імпорту високих технологій і т.д.);

- стійкість фінансового положення держави (забезпечення ефективного сальдо платіжного балансу, доступ до кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій, здійснення зовнішніх державних запозичень у межах ліміту зовнішнього державного боргу, залучення іноземних інвестицій, підтримання ефективного обмінного курсу білоруської грошової одиниці на світовому фінансовому ринку і т.і.);

- забезпечення доступу до іноземних джерел сировини, товарів і послуг, виробництво яких неможливе або неефективне в країні, а також розвиток системи міжнародних транспортних вузлів і комунікацій для їх постачання; обґрунтований ступінь державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, яка відповідає економіці, зі створенням умов, які виключають криміналізацію зовнішньоекономічних відносин. [7, с. 39-40].

На сьогодні проблема економічної безпеки є визначальною в контексті існування і розвитку України як суверенної держави, яка прагне забезпечити як внутрішню, так і зовнішню безпеку. Як зазначав В. Фехлер: «...внутрішня безпека - це певний стан політичної, економічної та соціальної структури в середині держави і таке їх забезпечення, яке дає можливість відчувати її громадянам і разом з цим створювати умови для розвитку держави». В економічній науці та практиці поки що не існує єдиної думки з приводу визначення категорії економічної безпеки, це поняття часто змінюється.

Законом України «Про національну безпеку» визначаються та розмежовуються повноваження державних органів ц сферах національної безпеки. Керуючись нормативно-правовими документами держава забезпечує свою зовнішню безпеку двома способами:

- самостійно, засобами односторонніх заходів зміцнення безпеки;
- колективно, в результаті укладання й участі у військово-політичних союзах разом з іншими державами [8, розд 2.ст.3].

Для реалізації своїх цілей держава вибудовує стосунки з іншими державами, які або сприяють, або заважають їх виконанню. Тому концепція економічної безпеки країни повинна будуватися на оцінці як внутрішніх, так і зовнішніх загроз.

В останні роки в Україні спостерігається погіршення структури виробництва, висока матеріало- та енергоємність товарів, закриття підприємств окремих галузей, знос основних фондів, низький рівень кадрового забезпечення окремих галузей, ріст соціальної апатії та втомленості. Надзвичайно це є проявами внутрішніх загроз.

А до зовнішніх загроз зовнішньоекономічної безпеки можна віднести надмірну залежність від одного джерела отримання енергоресурсів, надмірну залежність сировинного та напівфабрикатного компонентів експорту, втрату традиційних ринків товарів, відтік за кордон кваліфікованих кадрів й інтелекту.

Як приклад: висока інтеграція російського капіталу в українські підприємства та активна співпраця вітчизняних підприємств з суб'єктами Російської Федерації, вплив соціально-політичних процесів, що відбулися на початку 2014 року в Україні, суттєво змінили динаміку зовнішньоекономічної активності. На даному етапі можемо спостерігати приховану економічну війну, де основною зброєю є енергоносії, сертифікація продукції, обмеження доступу до певних ринків, під загрозою існування цілих галузей.

В процесі дослідження системи управління економічною безпекою, було доведено важливість її основних складових. Система економічної безпеки націлена на досягнення високого рівня, їй необхідно забезпечити належним чином захист її основних складових. На сьогоднішній день думка науковців щодо кількості складових економічної безпеки держави досі залишається різносторонньою і дійти до узагальнюючої позиції не вдається. Так, З. Варналій, П. Мельник та інші стверджують, що основними складовими економічної безпеки держави є зовнішньоекономічна, енергетична, фінансова, продовольча, соціальна, демографічна, трудоворесурсна, науково-технологічна та екологічна. Коли, до прикладу, В. Мунтіян [9, с.459] до цього списку додає ще сировинно-ресурсну, воєнно-економічну, технологічну, продовольчу, інформаційну та тіньову економіку.

Для оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки країни, узагальнюючи основні погляди науковців, були вивчені ключові складові, такі як: зовнішньоекономічна, фінансова, інвестиційно-інноваційна, соціально-демографічна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, продовольча безпека.

1. Зовнішньоекономічна безпека, що являє собою захист національних економічних інтересів від негативного впливу зовнішніх стосовно держави, чинників. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави передбачає здійснення заходів, що дозволяє привести стан зовнішньоекономічної діяльності у відповідність до національних економічних інтересів, а це дозволить створити сприятливі умови для сталого економічного зростання.

2. Фінансова безпека – це стан захищеності бюджетної, грошово-кредитної, бюджетної, банківської, фондової та валютної систем від негативного впливу різного роду загроз. Фінансова безпека держави є дуже багаторівневою системою, яка включає низку підсистем, які при ефективній взаємодії дозволяють захистити фінансові інтереси держави та сформувати безпечні умови для розвитку фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, банківської, фондової та валютної систем.

3. Екологічна безпека, яка передбачає захист навколишнього середовища в усіх регіонах країни від негативного впливу факторів, які можуть утворитися через підприємницьку діяльність. Заходи направлені на забезпечення екологічної безпеки держави передбачають формування таких умов, що дозволять протидіяти і запобігти погіршенню екологічної ситуації та здоров'ю людини. Базисними поняттями, на яких має ґрунтуватися екологічна безпека держави є: усвідомлення важливості захисту природного навколишнього середовища; встановлення екологічного «коридору» щодо видобутку природних ресурсів; визначення основних законів збереження екології та дотримання системи «людина-природа».

4. Інвестиційно-інноваційна безпека, що означає захист інвестицій та інноваційної діяльності в країні з метою забезпечення динамічного зростання та покращення національної економіки. Україна є безпосереднім учасником міжнародних економічних відносин і тому в тій чи іншій мірі, в країну надходять нові іноземні інвестиції. Основним завданням інвестиційно-інноваційної безпеки є дотримання оптимального співвідношення між національними та іноземними інвестиціями та здійснення заходів щодо їх захисту. Одним з питань є інноваційний розвиток. Державне регулювання повинно сприяти йому з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на міжнародній арені.

5. Соціально-демографічна безпека – це протидія негативному впливу загроз на соціальний розвиток і рівень життя населення. Для подолання основних соціальних загроз, які виявляються як на особистому, так і на

суспільному рівнях, необхідне ефективне державне управління. Усі соціальні інтереси громадян і суспільства в цілому потребують зваженої державної політики, яка повинна бути націлена на протидію або адаптацію до негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Досягнення захисту демографічних інтересів не можливе без збалансування таких процесів як популяція населення згідно їх віково-статевих та етнічних параметрів та імміграція.

Автор [5] розглядаючи загрози виокремив основні в контексті забезпечення економічної безпеки за кожною з виділених складових (рис 1.2).

Рис. 1.2 Ключові загрози економічної безпеки України в розрізі її основних складових.

Економічна безпека держави включає в собі значну кількість складових, які є взаємозалежними між собою та в цей же час і самостійними системами зі своїми елементами. Проте, паралельно з цим, вони також страждають від

негативного впливу загроз і тому, на нашу думку, визначення основних загроз слід розглядати в контексті кожної складової економічної безпеки держав.

1.2. Особливості забезпечення зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності

Одним із головних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є підприємство. Підприємство — це самостійний суб'єкт господарської діяльності, який виготовляє продукцію або надає послуги з метою задоволення потреб суспільства та одержання прибутку. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства базується на можливості отримання економічних вигод виходячи з переваг міжнародного поділу праці, міжнародних ділових відносин. Це пов'язано з тим, що виробництво певного товару, його збут або надання певного виду послуг в іншій країні має більше переваг ніж така діяльність всередині країни. Таким чином, зовнішньоекономічна діяльність здійснюється в тій країні і з тими партнерами, які є найвигіднішими.

Займатися зовнішньоекономічною діяльністю підприємство спонукають:

- особливості розвитку внутрішнього ринку, до якого вигідніше вкласти капітал за кордоном. Це — насиченість ринку товарами; посилення тиску конкурентів; зростання залежності від посередницької торгівлі, особливо в питаннях якості, цін, капіталовіддачі та розширення виробництва; зростання зборів, пов'язаних із захистом навколишнього середовища; труднощі дотримання соціального законодавства;

- нестабільність політичного та економічного становища в країні; погіршення інвестиційного клімату, низькі темпи економічного зростання;

- недосконалість національної законодавчої бази, що регулює комерційну діяльність. Підприємницьке середовище в різних країнах має суттєві відмінності. Підприємці намагаються здійснювати свою діяльність у тих країнах, які характеризуються ліберальними податковими та митними режимами;

- нестабільність національної валюти, можливість отримання прибутку в твердій іноземній валюті і компенсація коливань валютного курсу шляхом організації часткового виробництва і збуту у відповідних країнах; конкуренція зі сторони іноземних компаній, що діють на внутрішньому ринку;

- можливість зниження ризику втрати доходу за рахунок зменшення залежності від внутрішнього ринку і «розсіювання» його шляхом завоювання іноземних ринків, в тому числі розв'язання проблеми залежності фірми від сезонних коливань попиту на внутрішньому ринку; пошук унікальних ресурсів, яких немає у власній країні; вигідне географічне положення. Метою перебування в якій-небудь країні підприємство може вибрати її економічно вигідне місце розташування (між континентами, між морями, на пересіканні великих транспортних магістралей);

- можливість отримання більшого прибутку від кращого використання виробничих потужностей. Так, розширення ринку дає можливість завантажити наявні або додатково створені потужності;

- отримання доступу до новітніх технологій завдяки діяльності з іноземними партнерами;

- зростаючий попит потенційних зарубіжних клієнтів [10,с.148];

Питання економічної безпеки підприємства та визначення сутності даної категорії в умовах кризових явищ та нестабільності розглянуто в працях Франчука В.І. [11], Іванілова О.С. [12], Куркіна М.В., Понікарова В.Д., Назаренко Д.В. [13], Диканя В.Л., Назаренко І.Л. [14], Зайцевої І.Ю. [15].

Економічна безпека підприємства - це захист діяльності підприємства від негативного впливу ззовні, а також здатність швидко усувати різні загрози або адаптуватися до існуючих умов, що не негативно впливають на його діяльність [16, с. 18].

Система економічної безпеки підприємства - це структурований комплекс стратегічних, тактичних і оперативних заходів, спрямованих на захист підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз і формування унікальних можливостей протистояти їм в майбутньому. Тільки комплексні та системні

підходи до організації економічної безпеки на підприємстві забезпечать захист, який буде максимально надійним. Основні завдання системи економічної безпеки підприємства:

- оцінка і аналіз основних ризиків підприємства;
- прогнозування стану безпеки підприємства для уникнення ризиків або компенсації їх наслідків;
- запобігання проникненню на підприємство структур економічної розвідки конкурентів, організованої злочинності і осіб з протиправними намірами;
- протидія проникненню в віртуальну базу даних підприємства в кримінальних цілях;
- забезпечення захисту конфіденційної інформації і комерційної таємниці;
- збереження матеріальних цінностей підприємства;
- захист законних прав та інтересів підприємства і його співробітників;
- своєчасне виявлення потенційних злочинних намірів щодо компанії та її співробітників джерелами зовнішніх загроз безпеці підприємства;
- виявлення, запобігання і припинення можливих протиправних і інших негативних дій співробітників підприємства;
- захист співробітників підприємства від насильницьких посягань;
- формування ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління економічною безпекою підприємства;
- формування та інтенсивне використання інноваційного забезпечення системи управління економічною безпекою підприємства;
- розробка і прийняття найбільш оптимальних управлінських рішень зі стратегії і тактики забезпечення економічної безпеки підприємства;
- здійснення постійного контролю за ефективністю системи функціонування економічної безпеки, вдосконалення її елементів.

Система економічної безпеки кожного підприємства абсолютно індивідуальна. Її повнота й дієвість багато в чому залежать від наявної в державі законодавчої бази, матеріально-технічних і фінансових ресурсів, що

виділяє керівник підприємства, розуміння кожним зі співробітників важливості забезпечення безпеки бізнесу, а також від знань і практичного досвіду начальника системи економічної безпеки, що безпосередньо займається побудовою й підтримкою самої системи. Схематично систему економічної безпеки підприємства наведено на рис.1.3 [16, с.19].

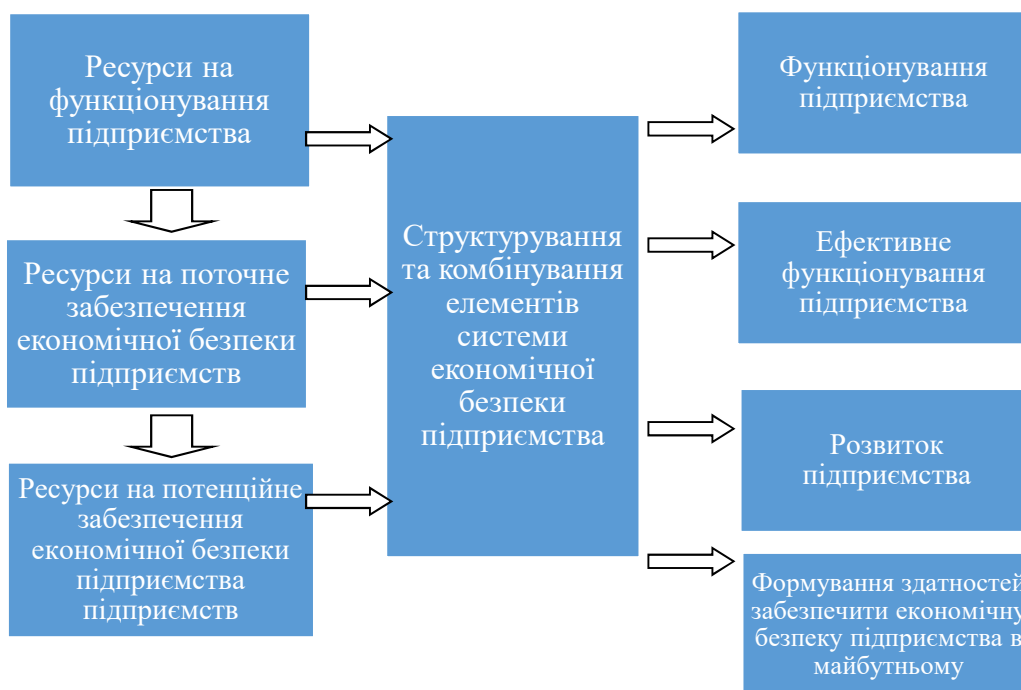

Рис. 1.3. Система економічної безпеки підприємства.

Очевидно, що економічна безпека підприємства базується на тому, наскільки ефективно службам даного підприємства вдається запобігати загрозі і усувати збитки від негативних впливів на різні аспекти економічної безпеки, частіше за все цими питаннями займаються менеджери, аналітики, охорона підприємства.

Для забезпечення стабільного функціонування підприємства їм необхідно з'ясувати, які небезпеки і загрози можуть негативно впливати на роботу підприємства, і визначити комплекс заходів щодо запобігання цього впливу.

Для того, щоб підприємство почало подальший розвиток, крім коштів на його діяльність необхідно виділити кошти на поточне забезпечення його економічної безпеки. Якщо компанія здатна виділити кошти для експлуатації та підтримки поточного рівня економічної безпеки, а також для потенційного забезпечення економічної безпеки, тоді це вважається найвищим рівнем економічної безпеки і дозволить підприємству не тільки безпечно розвиватися, а й формувати здатність забезпечувати свою економічну безпеку в майбутньому.

1.3.Механізм забезпечення зовнішньоекономічної безпеки

Суть зовнішньоекономічної безпеки полягає у відповідності результатів зовнішньоекономічної діяльності національним і державним інтересам України. Політика, спрямована на досягнення зовнішньоекономічної безпеки, повинна забезпечувати стійкий, незалежний розвиток країни як цілісної господарської структури, її природне економічне зростання на основі раціональних і ефективних зовнішньоекономічних зв'язків. Державна політика повинна бути спрямована на інноваційну революцію в різних сферах людської діяльності.

Проблема забезпечення економічної безпеки так чи інакше хвилює держави практично з моменту їх заснування. Сьогодні проблема економічної безпеки є вирішальною в контексті існування і розвитку України як суверенної держави. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки - одні з найважливіших функцій держави. Слід зазначити статтю 17 Конституції України, згідно з якою захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [17]. Конституційні принципи зовнішньоекономічної діяльності відображені в нормативних актах держави, а

саме:

- Указ Президента України «Стратегія національної безпеки України» від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 [18];

- Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI [19];

- Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV[20].

Організаційно-правові засади державного управління забезпеченням зовнішньоекономічної безпеки держави, розглядалися науковцями, але в юридичній та економічній літературі немає єдиного визначення понять. Сучасні науковці, за результатами попередніх досліджень, трактують поняття «економічна безпека» як стан найефективнішого використання ресурсів підприємства, як міра гармонізації його інтересів у часі та просторі або як стан захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз. Проте, незважаючи на наявність значної кількості публікацій з досліджуваної проблематики, залишається недостатньо досліджених питань у галузі теорії та практики забезпечення економічної безпеки. Зокрема, більш детального розгляду потребують питання кількісного оцінювання рівня економічної безпеки як інструменту визначення основних проблем в сфері реалізації національних економічних інтересів

Доцільно насамперед дати стисле логічне визначення категорії «економічна безпека». Автори Концепції економічної безпеки України (В. Геєць, Б. Кваснюк та інші) вважають, що економічна безпека країни — це спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій [4]. Г. Пастернак-Таранущенко характеризує економічну безпеку держави як стан держави, за якого вона забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її

населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців [21].

А. Сухоруков визначає економічну безпеку як вертикально інтегровану трирівневу (національний, регіональний та місцеве самоврядування) систему з розвиненими горизонтальними зв'язками (на кожному із зазначених рівнів). Він вважає, що така система характеризується самодостатністю, забезпечує стійкість економіки від негативних зовнішніх і внутрішніх дій та сприяє її розвитку [22]. На думку О. Шнипка, «система економічної безпеки — це система, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози» [23]. О.Є. Користін економічну безпеку розглядає як систему забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні та внутрішні загрози [24,25], а зовнішньоекономічну безпеку – як спроможність держави протистояти впливу екзогенних негативних факторів і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому розподілі праці для створення сприятливих умов розвитку національної економіки [24].

Як видно з наведених вище означень, проблема дослідження категорії економічної безпеки об'єднує в собі не лише різні підходи до її визначення, але й передбачає формування нових напрямків її теоретичного дослідження та практичного забезпечення. Одним з важливих складників, що істотно впливає на методологію визначення та формування системи економічної безпеки, є характер загроз, під дією яких знаходиться економічна система.

Спираючись на вищенаведене визначення системи економічної безпеки, можемо сформулювати загрози економічній безпеці України як явні чи потенційні чинники, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів та несуть небезпеку для національних цінностей, життєзабезпечення нації чи окремих суб'єктів. При розгляді

економічної безпеки як багаторівневої системи традиційно розрізняють, такі її ієрархічні складові:

- макроекономічний рівень — економічна безпека національної економіки;
- мезоекономічний рівень — економічна безпека регіонів і галузей;
- мікроекономічний рівень — економічна безпека підприємств (фірм) і домогосподарств.

Економічна безпека визначається сукупністю умов, які сприяють або перешкоджають ефективному динамічному зростанню національної економіки.

На законодавчому рівні загрози національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері визначені як:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного і технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю в сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- небезпечний для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в стратегічних галузях економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [26].

Таким чином, економічна безпека розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами народного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів. Сама економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій можна виділити три її найважливіших елементи:

1. Економічна незалежність. Можливість контролю над національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, який забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівних брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями.

2. Стабільність і стійкість національної економіки. Захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію.

3. Здатність до саморозвитку і прогресу. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників.

Рівень зовнішньоекономічної безпеки характеризується широким спектром індикаторів (показників). Для аналізу економічної безпеки серед показників-індикаторів економічної безпеки, виділяють такі групи:

- економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення та ін.);

- що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;

- що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість);

- якість життя (ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан навколишнього середовища та ін.) [26, с. 72].

Економічна безпека реального сектора та фінансова безпека визначають інтегральний рівень економічної безпеки держави.

Згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки [27], інтегральний індикатор економічної безпеки обчислюється за формулою:

$$I = \sum_m d_m I_m, \quad (1.1)$$

де: d_m - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску показника/субіндекса m -ї сфери економічної безпеки в інтегральний індекс економічної безпеки України;

I_m - агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$.

Ваговий коефіцієнт d_m сфери визначається експертним шляхом як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів. Значення вагових коефіцієнтів відповідно до вказаної методики графічно проілюстровано на рис. 1.4.

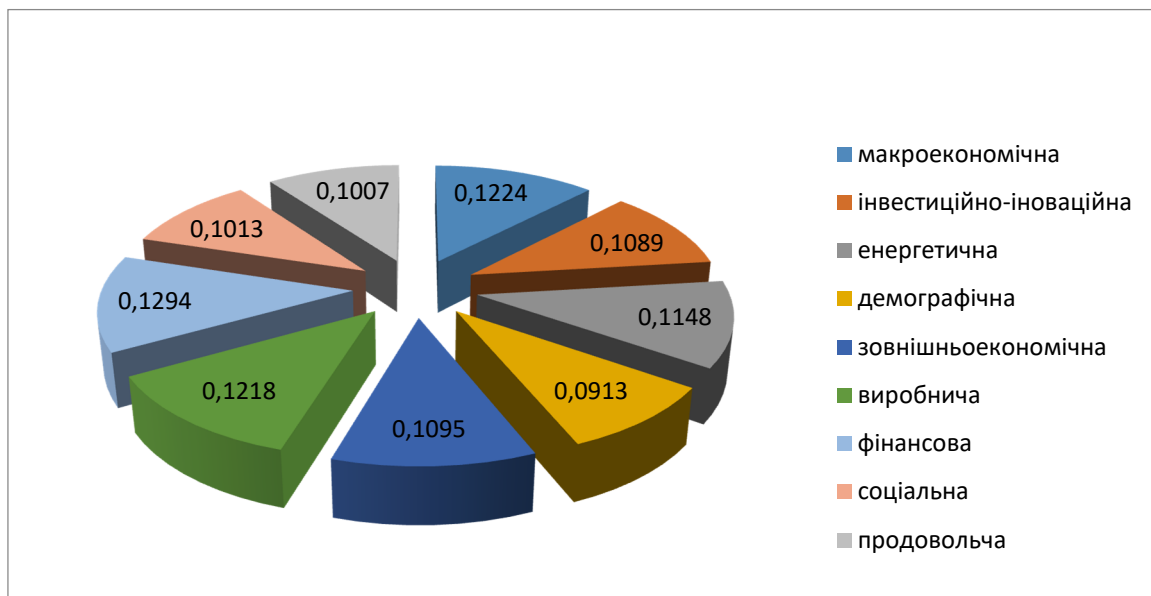

Рис. 1.4. Значення вагових коефіцієнтів для розрахунку інтегрального індикатора економічної безпеки [27]

Проаналізувавши висловлювання науковців щодо визначення категорії «економічна безпека» та ознайомившись з показниками індикаторами економічної безпеки дійшли висновку. Побудова ефективної системи забезпечення економічної безпеки держави представляє собою одну з найважливіших проблем функціонування будь якої країни. При цьому, оцінка ефективності діяльності такої системи є неможливою без визначення рівня економічної безпеки, якої було досягнутого. Визначення безпечного стану національної економіки, вихід за межі яких створює загрозу економічній безпеці, відбувається на підставі певних критеріїв. Відтак, керівні органи держави повинні чітко уявляти собі перелік таких критеріїв та їх допустимі значення, а також відповідним чином реагувати на зміни стану національної економіки з метою попередження та подолання наслідків дії загроз внутрішнього та зовнішнього походження.

Зазначене актуалізує необхідність кількісного оцінювання рівня економічної безпеки держави в цілому та за його основними складовими, що дозволить системно встановлювати ступінь прояву загроз національним економічним інтересам, визначати масштаби збитку й розробляти перелік необхідних заходів для забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки країни.

Аналіз будь-якої проблеми національної або міжнародної економічної безпеки повинен починатися з аналізу ризиків, викликів і загроз, а потім і можливостей.

Висновки до першого розділу

Підходи до трактування поняття зовнішньоекономічної безпеки держави є достатньо неординарними, воно істотно залежить від напрямків досліджень, які проводять фахівці у сфері національної та економічної безпеки. Узагальнення спільних рис таких трактувань та акцентування уваги на динамічній характеристиці поняття безпеки, дозволяє визначити

зовнішньоекономічну безпеку держави, як здатність держави забезпечити сталий розвиток національної економічної системи та захист від негативних зовнішньоекономічних факторів і нейтралізацію загроз у зовнішньоекономічній сфері через реалізацію зовнішньоекономічної політики і ефективну участь у світовому поділі праці з метою досягнення національних економічних інтересів.

Встановлено, що основною метою забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави – є реалізація національних інтересів, пов'язаних з ефективністю прогресивного розвитку державної і суспільної систем через розвиток зовнішньоекономічної складової національної економіки. Зовнішньоекономічна безпека, посідаючи значне місце в системі економічної безпеки національної економіки, є одночасно і базисним елементом системи національної безпеки, і важливим компонентом її інших структурних складових.

На практиці побудова та реалізація ефективної системи управління економічною безпекою підприємства постає значною проблемою, оскільки має підтримувати всебічну інтеграцію кожної підсистеми управління на цілісну орієнтацію пріоритетів безпеки. Постійна мінливість зовнішнього середовища вимагає від підприємства враховувати цілий комплекс чинників при управлінні економічною безпекою, які прямо або опосередковано її визначають, та враховувати потенціал розвитку та стадію життєвого циклу підприємства.

Загальна концепція функціонування механізму управління системою економічної безпеки підприємства припускає створення системи, що забезпечує розпізнавання загроз, визначення методів локалізації, прогнозування їх наслідків, та подання інформації у загальну систему управління, де приймаються оперативні рішення по усуненню загроз, або коригуються стратегічні цілі підприємства. Застосування запропонованого механізму потребує створення системи моніторингу економічної безпеки, яка дозволяє забезпечити адекватне інформаційне оснащення діяльності механізму з урахуванням не лише зовнішнього, але і внутрішнього середовища.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. SWOT-аналіз діяльності досліджуємого підприємства

Захищеність національних інтересів держави залежить від того, наскільки успішно система забезпечення національної безпеки здатна реагувати на виклики та загрози. При цьому важливого значення набуває аналіз зовнішнього та внутрішнього безпекових середовищ.

Ринкова економіка та сучасний стан економіки країни все більш вимагають від організації впроваджувати більш ефективну політику управління, яка торкається всіх напрямів діяльності організації у рівній долі. Ефективне управління підприємством, організацією перш за все, полягає у постійному моніторингу діяльності у всіх сферах. Якісний та постійний моніторинг дозволяє прийняти правильні управлінські рішення та розробити вдалу стратегію розвитку підприємства та організації. Нині однією з найуспішніших системних технологій, що дає змогу оцінити в комплексі вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, сильні і слабкі сторони та можливості підприємства, організацій, що впливають на стан захищеності інтересів підприємства є SWOT-аналіз. Метод SWOT – аналізу, слабкості, можливості та загрози базується на одночасному вивченні зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства. Технологія передбачає виявлення сильних та слабких сторін в роботі підприємства, організації, можливостей та загроз, що очікують його у майбутньому, а також встановлення взаємозв'язку між ними, що може бути використаний при формуванні стратегії розвитку.

Методологія SWOT-аналізу передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, після цього встановлення зв'язків між ними, які в подальшому можуть бути використані для формулювання стратегії організації [0].

Маркетинг в основі своєї є процесом приведення у відповідність сильних сторін підприємства, організації до потреб клієнтів, громадян, держави. Для оцінки сильних сторін підприємства, організації можна використовувати той же підхід, що і для оцінки привабливості сегментів.

Сильні сторони - вага, що підприємство, організація робить краще за інших, чи що забезпечує йому переваги над конкурентами. Найбільш значимі сильні сторони підприємства повинні стати основою стратегії.

Слабкі сторони - те, що фірма, підприємство, організація робить гірше за інших, чи що ставить підприємство в гірші умови порівняно з конкурентами.

Виділення потенційних **можливостей** і **загроз** повинно розглядатися як черговий етап розробки стратегічного плану розвитку суб'єкта.

Перелік сильних і слабких сторін індивідуальний для кожного підприємства, організації. Предметом **SWOT**-аналізу є маркетингове середовище підприємства - сукупність умов, факторів і активних суб'єктів, що впливають на його діяльність.

Реальна робота для кожного підприємства, організації полягає в оцінці важливості кожної позиції залежно від умов конкуренції і галузі. [31].

Принцип роботи **SWOT**-аналізу нескладний і зводиться до певної схеми(рис. 2.1)

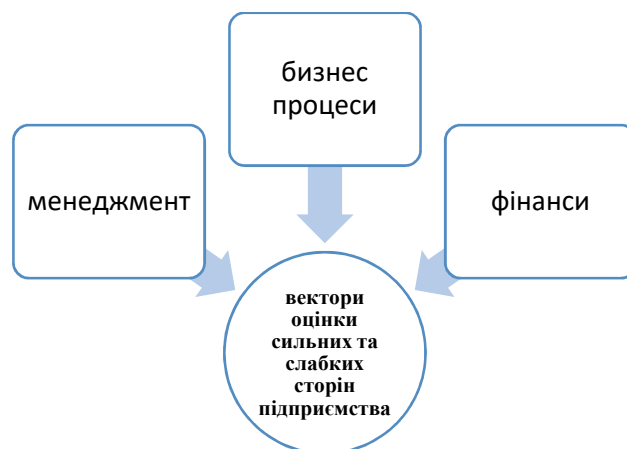

Рис.2.1. Схема принципу роботи SWOT-аналізу .

Проведення *SWOT*-аналізу дає можливість дослідження організації, визначити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, на підставі отриманих результатів розробити рекомендації для визначення альтернативних варіантів розвитку.

Проведемо *SWOT*-аналізу СБ України. В основі благополуччя держави, її спроможності ефективно захищати інтереси всього населення лежить безпосередньо рівень її захисту від потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз, оперативності їх нейтралізації та попередження.

Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України одразу постало питання про ліквідацію в республіці радянської системи органів державної безпеки і створення нових державних інституцій, покликаних захистити її суверенітет та територіальну цілісність.

Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з метою розробки Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради з реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 року парламент ухвалив постанову "Про створення Служби національної безпеки України" (СНБ України). Цією ж постановою ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР. У складі СБУ були створені підрозділи розвідки і контррозвідки, захисту національної державності і протидії тероризму, військової контррозвідки, боротьби з корупцією і організованою злочинністю, урядового зв'язку, підрозділ спецпризначення «А» тощо.

Враховуючи демократичний розвиток суспільства, відкритість та прозорість дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наближення до міжнародних стандартів діяльності державних інститутів (в т.ч. Служби безпеки України), не можемо залишити без уваги те, що вказана діяльність стала більш відкритою. Служба динамічно розвивалася і

співпрацювала з міжнародними партнерами. Свідченням цього є численні публікації з проблематики повноважень Служби безпеки України.

Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни.

У період з листопада 1991-го по лютий 1992 року, завдяки спільній із профільним комітетом парламенту копіткій роботі, у складі Служби були створені Головне управління розвідки, Головне управління контррозвідки, Управління „К” (боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю), низка інших основних та допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків, роботи з особовим складом, громадських зв'язків, інспекторських тощо), Інститут підготовки кадрів СНБ України, а також управління СНБ України в областях і Служба національної безпеки Кримської АРСР (нині – Головне управління СБУ в АР Крим).

У грудні 1991 року відповідно до Указу Президента України розпочалося створення системи органів і підрозділів військової контррозвідки СНБ-СБ України. Таким чином розв'язувалася проблема забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України.

25 березня 1992 року Верховна Рада прийняла Закон "Про Службу безпеки України", і подальша розбудова Служби відбувалась на достатньо чіткому правовому підґрунті.

Основні повноваження щодо забезпечення безпеки нашої держави покладаються на СБУ. Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах фінансово-економічної кризи, зростання фінансових правопорушень та економічної нестабільності один з головних напрямків діяльності СБУ. Тому ця тема привертає особливу увагу до дослідження специфіки

адміністративно-правового статусу СБУ, як суб'єкта захисту економічної системи держави.

СБУ порівняно з іншими правоохоронними органами, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» є правоохоронним органом спеціального призначення, тобто спецслужбою [32]. Як зазначає О. М. Полковніченко, діяльність спецслужб зазвичай полягає у контррозвідувальній протидії розвідувальній діяльності, а також боротьбі з закордонними державними проявами та різного роду рухами, що мають антиконституційну спрямованість. Все це – специфічні функції, які значно відрізняються від функцій власне правоохоронних органів [33].

Слід зазначити, що у своїй діяльності Служба безпеки України керується: Законами України: Закон України «Про національну безпеку України»; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»; Закон України «Про запобігання корупції»; Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»; Закон України «Про державну таємницю»; Закон України «Про боротьбу з тероризмом»;

Закон України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України»;

Указами Президента: Указ Президента України від 27.12.2005 № 1860/2005 «Питання Служби безпеки України»; Указ Президента України № 256/2001 «Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку»; Указ президента України № 1556/2005 «Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів» та інші.

Структура і система управління діяльністю Служби безпеки України з забезпечення національної безпеки розвивається у напрямі створення таких механізмів, які б чутливо реагували на виникнення нових зовнішніх загроз національній безпеці держави. У кожному регіоні України функціонує територіальний підрозділ СБУ. Їхнє розміщення і територіальна компетенція можуть не збігатися з адміністративно-територіальним поділом, але

завдання незмінні для всіх – захист громадян і національної безпеки. Регіональні органи СБУ незалежні від органів місцевого самоврядування та виконавчої влади та не підпорядковуються їм. Але за необхідності вони можуть координувати свою роботу.

Необхідність нових підходів до організації діяльності Служби Безпеки України обумовлена тими серйозними змінами, які відбувалися останнім часом у світі та Україні, у визначенні імовірних загроз у сфері національної безпеки. Тому, ми вважаємо, що, в умовах нестабільності на сході України, створення Головного управління Служби безпеки України в Донецькій та Луганській областях у системі забезпечення зовнішньоекономічної та національної безпеки відіграє важливу роль: воно є вагомим і необхідним елементом у механізмі захисту національних інтересів України не тільки на сході держави, а й в цілому.

Але поряд з цим є важлива проблема для Головного управління Служби безпеки України в Донецькій та Луганській областях: кадрове забезпечення. З метою комплектації управління кадровим складом передбачено залучення співробітників з інших регіональних управлінь на ротаційній основі. Такий фактор негативно впливає на проведення якісної та результативної роботи, побудови системного та послідовного оперативного процесу. Формування кадрового складу Головного управління Служби безпеки України в Донецькій та Луганській областях надано на рис.2.2.

Рис.2.2. Кадровий склад Головного управління

На основі проведеного SWOT- аналізу для виявлення найбільш впливових чинників на діяльність організації була складена таблиця 2.1

Таблиця 2.1

SWOT- аналіз діяльності організації

	МОЖЛИВОСТІ "O" — OPPORTUNITIES	ЗАГРОЗИ "T" — THREATS
ЗОВНІШНЯ СЕРЕДА	<p>1.Комплексного використання правових, профілактичних та організаційних заходів;</p> <p>2.Адекватності заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам;</p> <p>3.Взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами;</p> <p>4.Підконтрольності та підзвітності відповідним органам державної влади в межах, передбачених законом.</p> <p>5.Розслідування корупційних та інших економічних злочинів.</p>	<p>1.Нормативно законодавчі документи діяльності структур безпекового сектору України не відповідають міжнародним нормами.</p> <p>2 Діяльність окремих підприємств з державами, які під санкціями, загрожують економічній нестабільності України.</p> <p>3.Внутрішньополітична та зовнішньоекономічна нестабільність.</p> <p>.</p>
	ПЕРЕВАГИ "S" — STRENGTH	НЕДОЛІКИ "W" — WEAKNESS
ВНУТРІШНЯ СЕРЕДА	<p>1.Попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі;</p> <p>2.Здійснення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством;</p> <p>3.Протидії кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України;</p> <p>4.Чітке розмежування функцій з іншими органами безпекового сектору.</p> <p>5.Реалізації комплексу</p>	<p>1.СБУ потребує модернізації у всіх аспектах своєї діяльності .</p> <p>2. Внутрішньополітичні проблеми в державі.</p> <p>3.Кадрове забезпечення: комплектація управління кадровим складом передбачена залученням співробітників з інших регіональних управлінь на ротаційній основі.</p> <p>4 . Низька мотивація працівників, які працюють на ротаційній основі.</p> <p>5. Мало додаткових послуг.</p> <p>.</p>

<p>адміністративно-правових, організаційних, оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів з протидії терористичній діяльності, у тому числі міжнародній, та фінансуванню тероризму;</p> <p>6.Протидії злочинам, що створюють загрози державній безпеці України (з подальшою поетапною оптимізацією у визначеному законодавством порядку повноважень Служби безпеки України у цій сфері);</p> <p>7.Протидії спеціальним інформаційним операціям і впливам спеціальних служб іноземних держав, організацій, груп та осіб;</p> <p>8.Боротьба з незаконним обігом і використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації висококваліфікованих фахівців.</p>	
---	--

Дані таблиці 2.1. свідчать, що сильних сторін та переваг для організації, яка досліджується більше, ніж слабких та недоліків. Звідси очевидно, що в перспективі СБУ має можливості до розвитку, комплексного використання правових, профілактичних та організаційних заходів, доотримування законності, поваги і дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Проведений аналіз факторів внутрішнього й зовнішнього середовища та ранжування їх по рівню впливу на діяльність організації дозволяє сформулювати конкретний перелік слабких і сильних сторін організації, а також загроз і можливостей. Встановлення зв'язків між найбільш впливовими слабкими і сильними сторонами організації, загрозами і можливостями зовнішнього середовища - заключний етап процесу SWOT-аналізу. Для встановлення взаємозв'язків будується матриця SWOT-аналізу (табл.2.2)

Матриця SWOT-аналізу.

сучасне	ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ											майбутнє
	МОЖЛИВОСТІ					ЗАГРОЗИ						
<i>Сильні сторони</i>	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	<i>Можливості</i>	
S1	++	++	++	0	++	0	++	0	+	+	12	O1
S2	+	0	+	0	0	0	++	0	+	+	5	O2
S3	+	0	++	+	0	+	+	+	0	0	7	O3
S4	+	++	++	++	+	++	++	+	0	++	15	O4
S5	+	0	+	++	+	0	++	+	+	0	9	O5
<i>Слабкі сторони</i>											<i>Проблеми ризику</i>	
W1	-	0	0	0	-	-	-	-	0	-	-10	T1
W2	-	-	-	-	0	0	-	0	0	0	-7	T2
W3	0	-	0	0	-	0	-	0	-	-	-6	T3
W4	-	-	-	-	0	0	-	-	-	-	-11	T4
W5	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-15	T5
	0	-1	3	1	-2	2	3	-1	-2	-4	-1	

Аналіз внутрішнього потенціалу організації дає змогу розпізнати його сильні та слабкі сторони, оцінити їх взаємозв'язок з факторами зовнішнього середовища.

Основні етапи опрацювання стратегій підприємства, організації на основі SWOT-аналізу наведено на рис. 2.3.

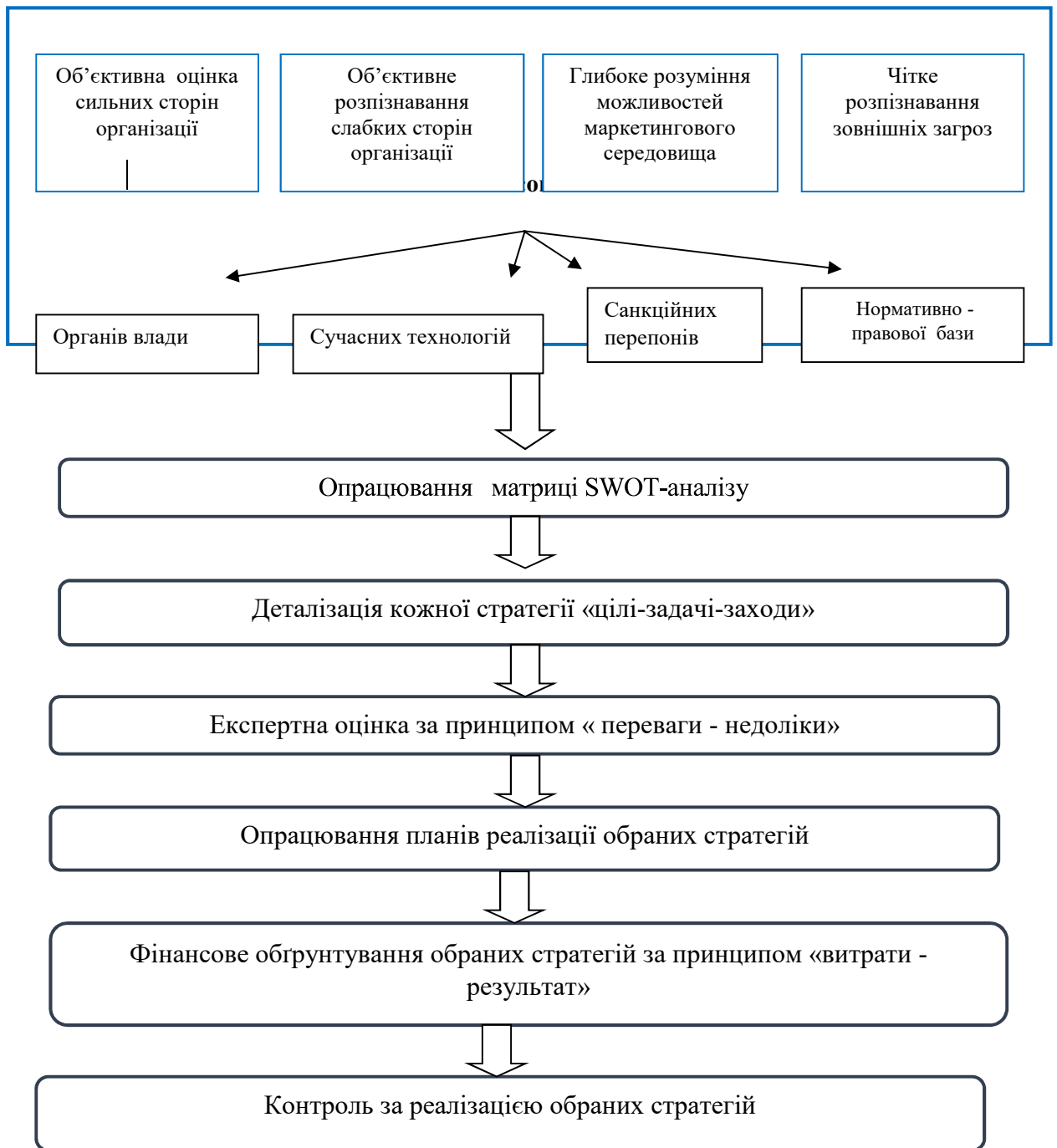

Рис. 2.3. Етапи опрацювання стратегій підприємства на основі SWOT-аналізу

За результатами аналізу табличних даних, складається матриця заходів, спрямованих на виправлення недоліків у діяльності організації. Всі відомості фіксуються в одній таблиці, представленій чотирма полями:

Матриця заходів спрямованих на виправлення недоліків

SO	Заходи за планом маркетингу, необхідність проведення яких визначається використанням сильних сторін для розширення можливостей організації
ST	Заходи щодо використання сильних сторін для того, щоб відвести можливі загрози
WO	Заходи, мета яких запобігти проявам слабких сторін
WT	Заходи, які приводять до мінімальних проявів слабких сторін та запобіганню можливих загроз

Всі отримані дані в результаті SWOT-аналізу використовуються для того, щоб виробити певні напрямки стратегії, за якими і буде будуватися подальша робота організації.

Як правило, організація здійснює роботу відразу по декількох напрямках, а саме:

- реалізація сильних сторін;
- коригування слабких сторін;
- вжиття заходів для компенсації загроз.

2.2. Аналіз методів забезпечення зовнішньоекономічної безпеки.

Зовнішньоекономічна безпека виступає як певний вид діяльності. Це можна пояснити тим, що в міру посилення глобалізації зростає необхідність виходу країн на міжнародні ринки, як наслідок, зростає зовнішньоторговельна активність країн світу, оскільки експортно-імпортні операції є неодмінною складовою економічного зростання національної економіки, саме тому питання забезпечення зовнішньоекономічної безпеки є досить актуальним.

Основними складовими для аналізу загального стану зовнішньоекономічної безпеки є обсяги експорту та імпорту, структура експорту та імпорту, обсяг ВВП, рівень доларизації національної валюти, частка експорту у ВВП тощо. Ці показники використовуються в подальшому

для розрахунку індикаторів зовнішньоекономічної безпеки згідно з Методикою та їх подальшої оцінки [34, с.151].

Проаналізуємо стан основних показників, за якими розраховуються індикатори зовнішньоекономічної безпеки, в останні 10 років.

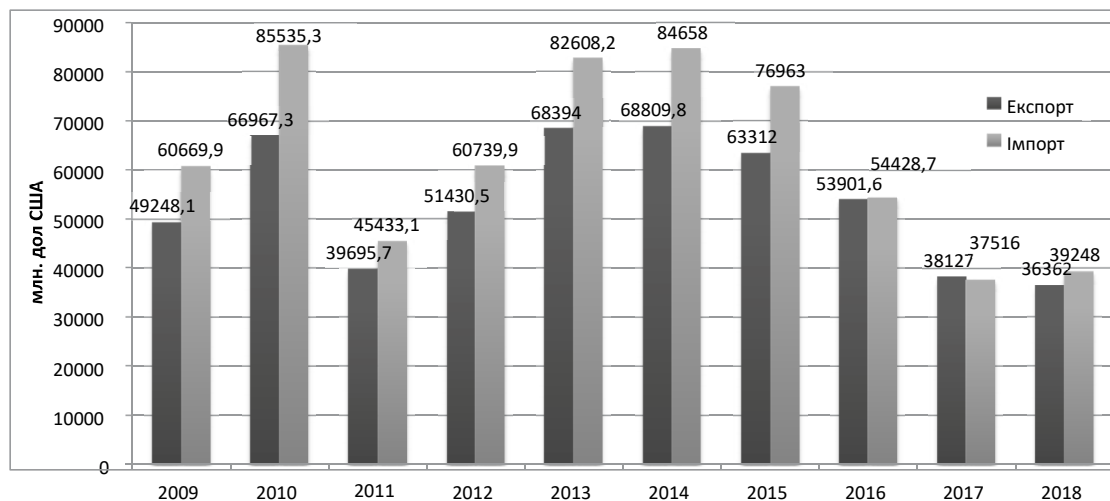

Рисунок 2.4. Обсяги експорту та імпорту товарів у млн. дол. США за 2009–2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [35]

Деякі науковці [34] виділяють окремо експортну та імпорتنу безпеки. Як зазначають В.І. Аранчій та І.В. Перетятко, у зв'язку з винятковою важливістю формування потужного експортного потенціалу, спрямованого на забезпечення економічної безпеки України, доцільно ввести поняття «експортна безпека», під яким варто розуміти забезпечення державою конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках, підтримку відповідності експорту держави її національним інтересам. Аналогічно важливим показником є й «імпортна безпека», оскільки масовий наплив імпорتنної продукції, що спостерігається в Україні, посилює занепад національної промисловості та підвищує рівень безробіття [34, с. 150–151]. Аналіз основних складових економічної безпеки налічує 11 індикаторів для оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки країни, ми будемо використовувати найбільш вагомні [36].

З рисунку 2.4. можна побачити, що з 2009 р. до 2010 р. спостерігалось зростання обсягів експорту та імпорту товарів, але у кризовому 2011 р. відбувся суттєвий спад експортноімпортних операцій. Протягом наступних кількох років відбувалося зростання обсягів експорту та імпорту, але у 2016 р. можна побачити, що обсяги експорту та імпорту значно скоротилися. Це можна пояснити кількома причинами: по-перше, Держкомстат з 2014 р. тимчасово не враховує окуповану територію АР Крим та місто Севастополь, по-друге, існують різка девальвація гривні й ескалація військового конфлікту, по-третє, у 2014–2015 рр. знизилася ціна на світовому ринку на ключові для України сировинні товари (зернові, енергоносії, метали). В 2017 р. обсяг експорту зменшився порівняно з 2016 р. на 4,7%, а імпорт знову почав перевищувати експорт, що дало негативне сальдо, а саме 2 885 млн. дол. США.

Оцінка стану зовнішньоекономічної безпеки України повинна бути комплексною, що передбачає використання саме системи індикаторів. Найвагомим є індикатор залежності від зовнішньої торгівлі та інших зовнішніх чинників, що впливають на стан зовнішньоекономічної безпеки. Різке підвищення показника відкритості економіки в 2016 р. перш за все пов'язано з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС, а по-друге в цьому році країна отримала значну кількість фінансової допомоги, а саме від МВФ, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, а також від ряду країн Європейського Союзу, США, Канади, Японії та інших. Але після 2016 р. спостерігається помітне зменшення рівня відкритості економіки, а також рівнів експортної та імпортної залежності. Це можна пояснити тим, що у 2017–2018 рр. значно зменшились обсяги відкритості економіки або зовнішньоторговельна квота, що визначається як відношення сукупної вартості експорту та імпорту товарів і послуг, поділеної навпіл, до вартості ВВП, а також показує значимість зовнішньоторговельних зв'язків для країни, а не тільки експорту та імпорту.

Розрахунки індикаторів відкритості економіки розміщені в табл. 2.4.

Динаміка індикаторів відкритості економіки України у % від ВВП

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Рівень відкритості економіки	47	51	48	52	57	55	51	66	41,7	51,9
Рівень експортної залежності	45	46,5	48,5	50	54,5	51	46,5	64,5	42,07	52,2
Рівень імпоротної залежності	51	54,5	49	54	60	59	55,5	67	41,4	51,09

Джерело: розраховано авторами на основі [37]

Результати розрахунку індикаторів відкритості економіки України свідчать про високий ступінь експортно-імпортних операцій. Що стосується коефіцієнтів імпоротної та експортної залежності, то показники експортної залежності показують, що український експорт недостатньо конкурентоспроможний, а це можна пояснити тим, що він переважно сировинний. Розрахунок коефіцієнта імпоротної залежності показав, що зміна її коливань аналогічна змінам коливань експортної. Це пояснюється тим, що приплив іноземної валюти за рахунок збільшення експорту дає змогу збільшити рівень імпортних угод. І навпаки, коли знижується рівень валютних надходжень, країна автоматично знижує імпортні угоди [38, с. 43].

Наступним вагомим індикатором у сфері зовнішньоекономічної безпеки є коефіцієнт покриття імпорту експортом. За наведеними даними на рис. 2.5. проаналізовано коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2009–2018 рр., дані наведено в табл. 2.5. А отримані значення коефіцієнта порівняно з нормативами згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки [Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [39]

Виходячи з табл. 2.5., можна констатувати суттєве падіння цього показника у 2009 р., що пов'язано з економічною кризою. Значення показника дещо покращилося з 2015 р.

Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2009–2018 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,78	0,87	0,85	0,83	0,81	0,82	0,99	1,02	1,01	1,03
Стан безпеки	критичний	критичний	небезпечний	критичний	критичний	критичний	критичний	задовільний	оптимальний	оптимальний

Джерело: розраховано та складено авторами на основі [36,37]

Деякі дослідники пояснюють це тим, що криза в країні, крім негативних наслідків, принесла деякі покращення, а саме посилила зовнішньоекономічну безпеку за деякими ознаками. За рахунок зменшення імпортних поставок відбулися стимулювання процесів імпортозаміщення на внутрішньому ринку України та зменшення імпортової залежності, що, безперечно, мало позитивний вплив на розвиток економічної безпеки, незважаючи на негативну дію інших кризових чинників [40]. Ми можемо побачити підтвердження цієї думки, оскільки з рис. 2.4. видно, що в останні роки обсяги імпорту дійсно знизилися. Для покращення ситуації в напрямі забезпечення зовнішньоекономічної безпеки державі слід продовжувати вживати ефективних заходів імпортозаміщення та значно підвищити обсяги експорту готової продукції, а особливо, високотехнологічних товарів.

Згідно з Методикою наступними індикаторами є питома вага провідної країни-партнера в експорті та імпорті. До 2014 року провідним партнером виступала Російська Федерація, але у зв'язку з ескалацією військового конфлікту на Донбасі країна повинна була шукати інших партнерів. Україна експортує в Китай, Єгипет, Туреччину, Польщу. А імпортує до Китаю, Німеччини, Білорусі, Польщі та США.

Наступним вагомим індикатором, згідно з Методикою, є індекс умов торгівлі. Його розрахунком займається держкомстат, можемо простежити його зміну на рис. 2.5.

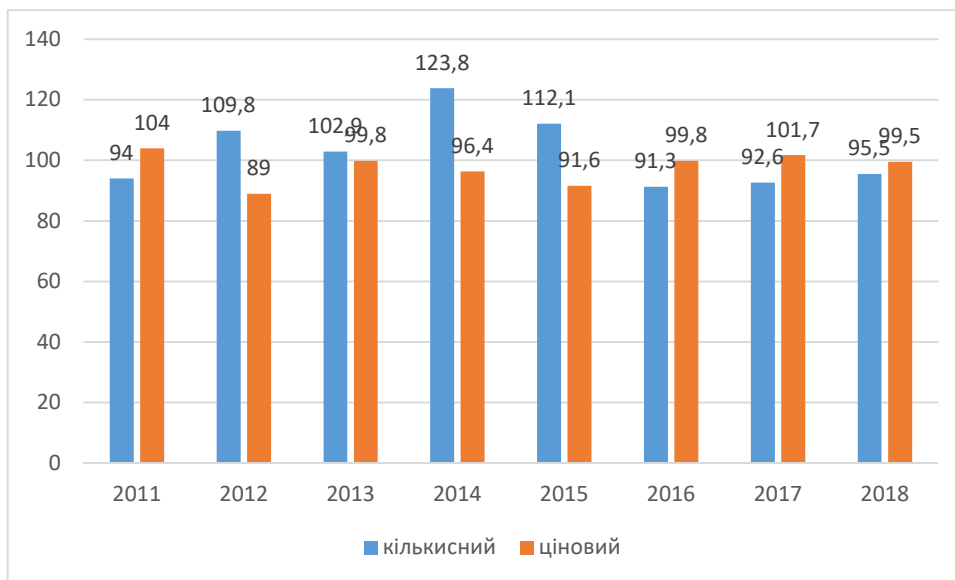

Рисунок 2.5. Показники індексу умов торгівлі 2011-2018 рр., у %

Джерело: розраховано та складено авторами на основі 35

Індекс умов торгівлі – відношення експортних цін країни до її імпорتنих цін. Якщо індекс розраховується по відношенню до великої сукупності товарів, то він визначається як співвідношення індексів експортних та імпорتنих цін. Значення індексу коливаються близько 1 (або 100%) і дають можливість простежити, як змінилися умови торгівлі з попереднім роком. Якщо $I_{ут} = 1$, то умови торгівлі залишилися незмінними; $I_{ут} > 1$, то умови торгівлі покращилися порівняно з базовим періодом; $I_{ут} < 1$, то умови торгівлі погіршилися порівняно з базовим періодом [41].

Проаналізуємо зміну умов торгівлі: у кількісному вираженні з 2012 до 2014 рр. умови торгівлі з попереднім роком погіршувалися, покращилися умови торгівлі у 2013 р. порівняно з 2012 р., а з 2013 р. до сьогодні індекс у кількісному вираженні демонструє постійне покращення умов торгівлі. Але слід розуміти, що таке покращення пов'язано зі збільшенням номенклатури товарів, цей момент під час розрахунку індексу не врахували. Натомість у ціновому вираженні тенденція є протилежною. У 2012 р. індекс демонстрував

покращення, а з 2013 р. і до сьогодні є меншим 1, що означає, що умови торгівлі у ціновому виразі погіршуються.

Дослідники, які працюють над цією проблематикою, зазначають, що деякі індикатори Методики не можуть продемонструвати суттєвих змін показників, які б реально висвітлювали стан економіки країни, тому ми виокремили найбільш вагомі. Слід зазначити, що для якісного аналізу потрібно вдосконалити методику та додати більш змістовні та актуальні показники. Наприклад, Н.В. Архирейська зазначає, що слід звернути увагу на торгівлю високотехнологічними продуктами, визначати питому вагу інноваційної продукції в експорті [38, с. 43], оскільки це прямо демонструє, як змінюється розвиток України у наукоємних галузях, як швидко відбувається впровадження інноваційних засобів і методів у вітчизняну економіку. Це потрібно для того, щоб Україна не потрапила в пастку сировинної спеціалізації, а також для того, щоб зменшити її залежність від імпорту і тим самим забезпечити належний стан зовнішньоекономічної безпеки.

Таким чином обсяги експорту та імпорту значно скоротилися, розрахунок індикаторів відкритості економіки показав, що Україна надто залежна від зовнішньої торгівлі, що негативно впливає на стан зовнішньоекономічної безпеки, крім того, й інші індикатори мають негативні показники.

Головними загрозами ЗЕБ і причиною низького показника індикаторів ЗЕБ є високий рівень імпортової залежності України, переважно від'ємний коефіцієнт покриття експортом імпорту, дуже мало уваги приділяється інноваційному розвитку. Тому для покращення стану ЗЕБ України слід розробити і втілити в життя Концепцію ЗЕБ держави. На практиці слід перш за все стабілізувати курс національної валюти; зробити акцент на інноваційному розвитку, наростити експорт інноваційної продукції, підвищити науково-технологічний рівень вітчизняних підприємств; створити сприятливі умови для залучення інвестицій; оптимізувати торговельний баланс за рахунок розвитку внутрішнього ринку та виробництва; розробити

заходи для підтримки тих підприємств, які орієнтовані на експорт; зменшити рівень імпоротної залежності за рахунок стимулювання розвитку внутрішнього ринку. Так ми забезпечимо зменшення залежності України від зовнішньої торгівлі, а також зросте рівень зовнішньоекономічної безпеки держави.

Як ми вже зазначали вище існує 11 індикаторів, що дозволяються оцінити стан зовнішньоекономічної безпеки (трьох типів: С є показником-стимулятором, тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою; В є дестимулятором, коли між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок; А – змішаний тип показника, який до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор), кожний з яких має свій ваговий коефіцієнт (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Система показників оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки України

№	Індикатор	Вагомий коефіцієнт індикатора	Тип індикатора
1	Відкритість економіки, %	0,0835	В
2	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,1061	А
3	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, %	0,0885	В
4	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, %	0,0935	В
5	Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, %	0,0909	В
6	Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, %	0,0877	В
7	Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, %	0,0981	А
8	Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, %	0,0992	А
9	Індекс умов торгівлі (ціновий), %	0,0996	С

10	Завантаженість потужностей системи, %	транзитних нафтотранспортної	0,0774	С
11	Завантаженість потужностей системи, %	транзитних газотранспортної	0,0754	С

Джерело: 36

Крім зазначених показників, у деяких наукових працях [38; 42] наголошується на необхідності доповнення системи показників для моніторингу стану зовнішньоекономічної безпеки. Зокрема, на думку деяких вчених [38; 42], для формування цілісного уявлення про рівень зовнішньоекономічної безпеки країни доцільно включити показники експортної та імпоротної залежності, а також показник, що оцінює рівень інноваційної продукції в структурі товарного експорту. Адже саме обсяг торгівлі високотехнологічними товарами дає уявлення про інноваційну спроможність країни у світовому масштабі, рівень розвитку експортного потенціалу держави, дає можливість для раціоналізації імпорту [38, с. 41].

Не менш важливими для комплексної оцінки стану ЗЕБ, на нашу думку, є такі показники, як географічна та якісна структури експорту й імпорту України. Дослідження динаміки індикаторів ЗЕБ дає підстави для прогнозування рівня зовнішньоекономічної безпеки України на середньостроковий період.

Для розв'язання завдання з прогнозування можливих значень показників ЗЕБ доцільно використати розрахунок прогнозів на основі тренду. Виявлення основної тенденції (тренду) ряду є одним з головних методів аналізу та узагальнення динамічних рядів. Будь-який динамічний ряд у межах періоду з більш-менш стабільними умовами розвитку виявляє певну закономірність зміни рівнів – загальну тенденцію. Одним рядам притаманна тенденція до зростання, іншим – до зниження. Зростання чи зниження рівнів динамічного ряду, своєю чергою, відбувається по-різному: рівномірно, прискорено чи уповільнено. Нерідко ряди динаміки через коливання рівнів не виявляють чітко вираженої тенденції. Щоб виявити й охарактеризувати основну

тенденцію, застосовують різні способи згладжування та аналітичного вирівнювання динамічних рядів.

Отже, при прогнозуванні рівня зовнішньоекономічної безпеки України скористаємося методикою виявлення основної тенденції (тренду) ряду [43]. Вихідні дані для прогнозування наведено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7.

**Основні індикатори зовнішньоекономічної безпеки України за
2012-2019 роки**

№	Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Відкритість економіки, %	84,73	72,62	82,22	92,55	87,31	76,52	82,19	86,98
2	Рівень експортної залежності, %	37,21	33,86	37,70	41,92	39,15	34,54	40,90	44,07
3	Рівень імпорتنної залежності, %	47,52	38,76	44,52	50,63	48,16	41,99	41,29	42,91
4	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,85	0,83	0,81	0,82	0,99	1,02	1,01	1,03
5	Індекс умов торгівлі (ціновий), %	106,7	104,1	89,00	99,8	96,4	91,6	99,8	101,7
6	Рівень ЗЕБ, %	36	40	40	35	30	34	30,5	35,8

Джерело: 35,36

Вибір типу функції ґрунтується на теоретичному аналізі сутності економічного явища та характері його динаміки. При виборі функцій можна застосувати аналіз ланцюгових характеристик інтенсивності динаміки. Якщо ланцюгові абсолютні прирости відносно стабільні, не мають чіткої тенденції до зростання чи зменшення, як у досліджуваному випадку з індикаторами зовнішньоекономічної безпеки, вирівнювання ряду виконується на основі лінійної функції:

$$y_t = a_0 + a_1 t, \quad (2.1)$$

де t – порядковий номер періоду.

Параметри a_0 та a_1 трендових рівнянь визначаються методом найменших квадратів. Отже, здійснимо аналітичне вирівнювання динамічного ряду рівня відкритості економіки. Розрахунок параметрів рівняння прямої наведено в табл. 2.8.

Використовуючи підсумки стовбців 2, 4 та 5, визначимо параметри рівняння прямої: $a_0 = 665,12 / 8 = 83,14$; $a_1 = 21,07 / 60 = 0,35$.

Таким чином, рівняння прямої ряду динаміки, що характеризує рівень відкритості економіки України, має такий вигляд:

$$Y_t = 83,14 + 0,35t$$

тобто середній рівень відкритості економіки становить 83,14%, середньорічний приріст складає 0,35%.

Таблиця 2.8.

Розрахунок параметрів рівняння прямої динамічного ряду рівня відкритості економіка України у 2012-2019 р.р.

Роки	Рівень відкритості економіки (y_t)	Умове позначення періодів (t_t)	$y_t * t_t$	t_t^2	Вирівняне рівняння ряду динаміки (Y_t)	$y_t - Y_t$	$(y_t - Y_t)^2$
1	2	3	4	5	6	7	8
2012	84,73	-4	-338,92	16	81,73	2,99	8,97
2013	72,62	-3	-217,86	9	82,09	-9,47	89,61
2014	82,22	-2	-164,44	4	82,44	-0,22	0,05
2015	92,55	-1	-92,55	1	82,79	9,76	95,28
2016	87,31	1	87,31	1	83,50	3,82	14,58
2017	76,52	2	153,04	4	83,84	-7,32	53,62
2018	82,19	3	246,57	9	84,19	-2,00	4,01
2019	86,98	4	347,92	16	84,54	2,44	5,93
Разом	665,12	0	21,07	60	665,12	0	272,1

Оскільки аналіз показників зовнішньоекономічної безпеки проведено за 8 років (2012–2019 рр.), максимальний період прогнозу може складати таку ж кількість років, як і в проаналізованому періоді. Звісно, при прогнозуванні економічних явищ суттєво зростає ризик неточності прогнозу та значного відхилення прогнозних значень від фактичних у майбутньому. Для зниження цього ризику можна застосувати сценарний підхід, зміст якого полягає в розробці сценаріїв прогнозу у ході екстраполяції тренду. На практиці сценарний підхід реалізується через визначення довірчих інтервалів тренду.

Встановлення довірчих інтервалів служить дієвим засобом забезпечення прогнозу від недостовірності. Для обчислення меж коливання спостережуваного прогнозного значення від тренду обчислюється виправлена середня квадратична похибка прогнозного значення функції тренду.

Використовуючи дані стовбця 8 табл. 2.8., розраховано середню квадратичну похибку лінійного рівняння тренду, що склала 8,1%. Величина довірчого інтервалу становитиме 5,83.

У сценарному аналізі робиться припущення, що за будь-яких умов прогнозне значення аналізованого показника буде не меншим за значення нижнього довірчого інтервалу і не більшим за значення верхнього довірчого інтервалу. Як правило, формують три сценарії: песимістичний, оптимістичний та найбільш імовірний [44, с. 140]. При цьому потрібно звертати увагу на тип індикатору зовнішньоекономічної безпеки. Так, якщо індикатор є стимулятором, значення верхнього довірчого інтервалу будуть формувати оптимістичний сценарій, а значення нижнього довірчого інтервалу – песимістичний сценарій. Для індикаторів-дестимуляторів – навпаки: значення верхнього довірчого інтервалу будуть формувати песимістичний сценарій, а значення нижнього довірчого інтервалу – оптимістичний сценарій. Отже, прогноз рівня відкритості економіки України на 2020 р. матиме наступний вигляд: за оптимістичним сценарієм відкритість економіки складе 79,07%, за песимістичним сценарієм – 90,72%, за найбільш імовірним – 84,89%. Аналогічним чином проведемо розрахунки інших показників ЗЕБ. Результати прогнозування узагальнимо у табл. 2.9.

Таблиця 2.9.

Прогноз показників зовнішньоекономічної безпеки України на 2020 – 2024 р.р.

Показник	Роки	Сценарій прогнозу		
		Песимістичний	Найбільш імовірний	Оптимістичний
Відкритість економіки, %	2020	90,72	84,90	79,07
	2021	91,07	85,25	79,42
	2022	91,42	85,60	79,77
	2023	91,77	85,95	80,12
	2024	92,13	86,30	80,47
Рівень експортної залежності, %	2020	39,17	41,96	44,74
	2021	39,83	42,62	45,40
	2022	40,49	43,27	46,06
	2023	41,15	43,93	46,72
	2024	41,80	44,59	47,38
Рівень імпортової залежності, %	2020	46,59	42,94	39,30
	2021	46,28	42,63	38,99

	2022	45,97	42,33	38,68
	2023	45,67	42,02	38,38
	2024	45,36	41,72	38,07
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	2020	0,92	0,97	1,03
	2021	0,94	1,00	1,05
	2022	0,96	1,02	1,07
	2023	0,98	1,04	1,10
	2024	1,00	1,06	1,12
Індекс умов торгівлі (ціновий),%	2020	85,81	95,60	105,38
	2021	85,90	95,68	105,46
	2022	85,98	95,76	105,54
	2023	86,06	95,84	105,62
	2024	86,14	95,92	105,70
Рівень ЗЕБ,%	2020	28,52	31,30	34,08
	2021	27,75	30,53	33,31
	2022	26,98	29,76	32,54
	2023	26,21	29,00	31,77
	2024	25,44	28,22	31,00

Характеризуючи отримані результати прогнозування на період 2020–2024 рр., варто відзначити як позитивні, так і негативні тенденції розвитку зовнішньоекономічної сфери. Позитивні тенденції мають 3 показники: рівні експортної та імпоротної залежності і коефіцієнт покриття експорту імпортом (що цілком очевидно, оскільки ці показники взаємозалежні). За прогнозними даними варто очікувати поліпшення експортної та імпоротної безпеки, хоча ці показники все ще залишаться у діапазоні задовільного стану. До оптимального стану наблизиться коефіцієнт покриття експортом імпорту, але варто зауважити, що в періоди кризи цей коефіцієнт збільшується завдяки зменшенню ВВП. Тому позитивно оцінювати тенденцію збільшення цього коефіцієнту можна тільки за умови економічного зростання.

Індикатор відкритості економіки показує значущість зовнішньоторговельних зв'язків для країни. Потрібно зауважити, що цей індикатор не завжди правильно відображає рівень відкритості економіки; його потрібно використовувати в сукупності з такими показниками, як географічна і товарна структура експорту та імпорту. Коли зовнішньоторговельний оборот не перевищує рівня 75% ВВП, він стимулює загальне економічне зростання. Незважаючи на позитивні тенденції, що мають відбутися в експортній та

імпортній безпеці, рівень відкритості економіки України має негативну тенденцію, проте в прогнозованому періоді він залишиться в діапазоні задовільного стану.

Що стосується індексу умов торгівлі, то цей показник демонструє зовсім незначне збільшення протягом прогнозованого періоду та в цілому все ще залишиться в діапазоні незадовільного стану ЗЕБ.

Таким чином, незважаючи на певні позитивні прогнози у зовнішньоекономічній сфері, загальний рівень зовнішньоекономічної безпеки України, за результатами трендового аналізу, матиме негативну тенденцію до зниження та залишатиметься в небезпечному стані.

2.3. Методичний підхід до оцінки фінансової стійкості підприємства в умовах нестабільності.

У методиках першої групи фінансова безпека підприємства розглядається як складова економічної безпеки підприємства і визначається на основі розрахунку фінансових коефіцієнтів. Так, на думку, С.Н. Ілляшенка оцінку фінансової безпеки підприємства необхідно здійснювати на основі аналізу його фінансової стійкості, тобто визначення ступеню достатності власних чи позичених оборотних засобів для виконання виробничо-збутової діяльності. При цьому оціночними показниками будуть наступні [24]:

$\pm E_B$ – надлишок (+) чи нестача (-) власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів та покриття витрат на господарську діяльність підприємства;

$\pm E_m$ – надлишок (+) чи нестача (-) власних оборотних коштів, а також середньострокових та довгострокових кредитів та інших позик;

$\pm E_n$ – надлишок (+) чи нестача (-) загальної величини оборотних засобів.

Ці показники відповідають показникам забезпеченості запасів та витрат джерелами їх формування та розраховуються за формулами: формули краще набирати в редакторі формул

$$\pm E_B = E_B - Z,$$

де E_B – сума власних оборотних коштів підприємства;

Z – сума запасів та витрат підприємства.

$$\pm E_m = (E_B + K_m) - Z,$$

де K_m – середньострокові та довгострокові кредити та позики підприємства.

$$\pm E_n = (E_B + K_m + K_t) - Z,$$

де K_t – короткострокові кредити та позики підприємства

Також в залежності від значень показників оцінки С.Н. Ілляшенко виділяє п'ять зон фінансової стійкості, яким відповідають п'ять рівнів фінансової безпеки:

- абсолютна фінансова стабільність і абсолютна безпека (у компанії достатньо обігових коштів для роботи);

- нормальна фінансова стабільність і нормальний рівень безпеки (компанія використовує практично тільки власний оборотний капітал для формування запасів і забезпечення витрат);

- нестабільна фінансова ситуація і нестабільний рівень безпеки (у компанії не вистачає обігових коштів, і їй необхідно використовувати середньострокові і довгострокові кредити);

- критичний фінансовий стан і критичний рівень безпеки (компанія використовує короткострокові кредити на додаток до середньострокових і довгострокових кредитів для фінансування своєї діяльності);

- кризовий фінансовий стан і кризовий рівень безпеки (компанія не може забезпечити фінансування своєї діяльності власними чи позиковими коштами, тобто компанія знаходиться на межі банкрутства) [24].

Слід зазначити, що оцінка рівня фінансової складової економічної безпеки підприємства на основі аналізу його фінансової стійкості не дає повної картини загального рівня досліджуваного стану ФБ, що пов'язано з тим, що крім оборотних коштів, у фінансовій діяльності підприємства задіяні також основний власний капітал, прибуток, вкладення.

До першої групи методів оцінки фінансової безпеки підприємства можна віднести розробки О.В. Ареф'євої, Т.Б. Кузенко та К.С. Горячева, які пропонують оцінювати рівень фінансової безпеки підприємства на основі аналізу однойменної системи показників. Основним критерієм оцінки рівня фінансової захищеності підприємства вчені пропонують вважати чистий прибуток. На основі цього критерію можна побудувати цілу систему показників, що характеризують стан фінансової безпеки [25, 26]. Показники та індикатори фінансової безпеки виступають в якості кількісних характеристик стану фінансової діяльності, обраних для характеристики фінансової безпеки підприємства.

Індикаторний підхід характеризується порівнянням фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями показників її рівня [27, 28, 29]. Граничні значення показників фінансової безпеки - це порогові значення, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (загроз) в сфері фінансової безпеки. При такому підході досягається найвищий рівень фінансової безпеки підприємства за умови, що весь набір показників знаходиться в межах граничних значень, а граничне значення кожного з показників не досягається за рахунок інших. Показники (індикатори) фінансової безпеки підприємства, з одного боку, повинні входити в систему індикаторів, що характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства в складі вищевказаних функціональних компонентів (підсистем); з іншого боку, показники фінансової безпеки підприємства повинні бути одночасно показниками системи показників, що характеризують стан фінансової діяльності підприємства, тобто входити до її складу, оскільки відображають певний стан цієї безпеки і повністю засновані на показниках фінансової діяльності.

Із системи показників, що характеризують стан фінансової діяльності підприємства, слід вибрати ті, які відповідають таким вимогам:

- є простими для розрахунку і для розуміння. Відповідно до цього значення показників через спеціально побудовані математичні формули

мають змінюватися від 0 (відсутність фінансової безпеки) до 1 (найвищий рівень фінансової безпеки);

- є суттєвими і значущими;

- базуються на чинній бухгалтерській та статистичній звітності, а також на оперативному (внутрішньо-системному, внутрішньо-корпоративному) обліку, якщо він є;

- є оперативними для відповідного реагування на стан фінансової безпеки;

- характеризують якісний та кількісний стан фінансової безпеки у статистиці і динаміці;

- повністю і комплексно охоплюють всі сторони фінансової діяльності підприємства, адекватно відображають фінансову діяльність підприємства в комплексі;

- характеризують достатню глибину і широту ретроспективи стану фінансової безпеки на основі постійного моніторингу;

- можуть бути використані в плануванні, обліку і аналізі фінансової діяльності підприємства.

Як показники автори наводять порогові значення фінансових показників (коефіцієнт покриття, коефіцієнт автономності, рівень фінансового левериджу, рентабельність активів, рентабельність власного капіталу, середньозважена вартість капіталу, співвідношення оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості та ін.), а на підставі цих показників підтримуючи погляди С.Н. Ілляшенка, виділяють п'ять аналогічних рівнів фінансової стійкості і п'ять рівнів фінансової безпеки [30].

Індикаторний підхід слід застосовувати для кожної функціональної складової фінансової безпеки, а потім експертним шляхом визначати інтегральний показник. До функціональної структури фінансової діяльності і відповідно фінансової безпеки підприємства відносяться такі [31]:

- бюджетна – взаємовідносини з бюджетом (податки і збори до бюджетів, при наявності – бюджетні кредити або бюджетне фінансування);

- грошово-кредитна – кредити під операційну діяльність, виплата заробітної плати працівникам, розрахунки з постачальниками і отримання грошових коштів від покупців продукції і послуг;

- валютна – при здійсненні експортно-імпортних операцій (купівля і продаж валюти, кредити в іноземній валюті, розрахунки з іноземними споживачами і постачальниками продукції та послуг у валюті);

- банківська – взаємовідносини підприємства з банками по кредитах і депозитах;

- інвестиційна – капітальні вкладення у розвиток підприємства, у тому числі за рахунок довгострокових кредитів;

- фондова – випуск підприємством власних акцій і купівля акцій інших підприємств,

- страхова – страхування майна підприємства або результатів його діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників.

На нашу думку, запропонована методика не є повною мірою універсальною, адже порогові значення показників значно різняться для підприємств різних галузей господарства. Також, дана методика не дозволяє провести діагностику загроз, що виникають у фінансовій сфері діяльності підприємства.

Дещо інші положення стосовно визначення рівня фінансової безпеки підприємства висувають Ю.Б. Кракос та Н.І. Серик. У своїх працях вони пропонують проводити оцінку фінансової складової економічної безпеки підприємства на основі розрахунку низки ключових показників, які відображають результати функціонування всіх підсистем підприємства та згруповані за наступними напрямками: управління, економіка, фінанси, виробництво, ділова активність. Отримані ключові показники автори пропонують співставляти із значеннями розробленої діагностичної матриці, що дозволить визначити рівень фінансової складової економічної безпеки підприємства [32].

Л.І. Донець і Н.В. Ващенко пропонують оцінювати рівень фінансової складової економічної безпеки підприємства за основними напрямками аналізу, включаючи фінансову звітність та фінансовий стан підприємства, результати його господарської діяльності [33]. На наш погляд, запропонований метод дозволяє аналізувати тільки реальний фінансовий стан підприємства, але не визначати рівень його фінансової захищеності.

В ході дослідження було встановлено, що ряд вчених, таких як І.О. Бланк, І.А. Александров, О.А. Орлова та А.В. Половян, пропонують оцінювати фінансову безпеку підприємства на основі визначення та оцінки загального стану фінансової діяльності підприємства. Так, І.О. Бланк визначає наступні форми системи аналізу фінансової безпеки підприємства: горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, порівняльний аналіз, комплексний аналіз і аналіз коефіцієнтів. Автор виділяє наступні групи аналітичних фінансових коефіцієнтів: коефіцієнти для оцінки фінансової стійкості підприємства, платоспроможності (ліквідності), оборотності активів, оборотності капіталу, рентабельності (рентабельності) [17]. На наш погляд, оцінка фінансової безпеки підприємства не може бути зведена до простого аналізу фінансового стану підприємств, так як виходячи з характеристик цієї економічної категорії оцінка її рівня вимагає особливих підходів і методів. Зокрема, ми вважаємо, що для визначення стану фінансової безпеки підприємства необхідно використовувати індикаторний метод, який дозволить ґрунтовно підійти до розробки ефективної системи заходів щодо нейтралізації впливу певних факторів на фінансову безпеку і підвищення її рівня.

Дещо по-іншому визначають процедуру оцінки фінансової безпеки підприємства І.А. Александров, О.А. Орлова, А.В. Половян, яка, на їх думку, має включати такі основні етапи як: відбір показників, які по своєму змісту охоплюють всі ключові моменти фінансової діяльності підприємства; визначення їх порогових значень; проведення аналізу показників та їх відхилень від порогових значень і визначення загроз фінансовій безпеці підприємства та розробка заходів для їх нейтралізації [34]. Запропонована

методика зводиться до аналізу фінансового стану підприємства та не містить будь-яких рекомендації стосовно визначення нормативних діапазонів рівнів фінансової безпеки підприємства, що може призвести до неадекватних управлінських рішень у сфері фінансової безпеки.

Інша позиція - техніка, запропонована О.М. Підхомним та Л.С. Яструбецькою, згідно з якою автори пропонують оцінити рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання на основі вивчення грошових потоків підприємств, а саме показника чистого грошового потоку в контексті видів фінансово-господарської діяльності підприємства. З цією метою дослідники розробили динамічну матрицю фінансової рівноваги. Такий підхід зумовлений тим, що показник чистого грошового потоку є одним із показників ефективності господарської діяльності підприємства і значною мірою визначає його фінансовий стан. Автори пропонують проаналізувати вищезазначений показник з точки зору видів діяльності, враховуючи той факт, що додана вартість загального чистого грошового потоку не завжди є гарантом фінансової стійкості підприємства. Адже грошові потоки тісно пов'язують усі сфери діяльності підприємства - операційну, фінансову та інвестиційну. Також автори пропонують розрахувати якісний показник рівня фінансової забезпеченості підприємства, визначений експертами [45]. Запропонована методологія є занадто вузькою, і це пов'язано з тим, що показник чистого грошового потоку не є єдиним показником ефективності господарської діяльності підприємства.

У ході аналізу наукової літератури було відзначено, що більш чітко та обґрунтовано оцінка рівня фінансової безпеки підприємства розглянута у методиках третьої групи, які ґрунтуються на визначенні інтегрального показника фінансової безпеки підприємства. Проте існують розбіжності стосовно алгоритму його розрахунку. Зокрема, ряд дослідників визначають інтегральний показник на основі розрахунку фінансових коефіцієнтів [20,46]. Так, О.А. Кириченко, І.В. Кудря пропонують систему відносних показників оцінки фінансової безпеки, яка складається з п'яти груп коефіцієнтів:

коефіцієнти структури капіталу, ділової активності підприємства, рентабельності, платоспроможності та коефіцієнти, які показують ефективність використання власних оборотних коштів [46].

О.Л. Пластун пропонує здійснювати оцінку рівня фінансової безпеки підприємства на основі семи показників, а саме коефіцієнтів: зносу основних засобів, рентабельності активів, фондівіддачі основних засобів оборотності активів, фінансування, втрати платоспроможності та загального коефіцієнту покриття. На базі розрахованих коефіцієнтів здійснюється інтегральна оцінка з максимальною кількістю балів – 100 за наступною формулою:

$$I = \sum \text{MAX}_i \times P_i$$

$$P_i = 1, K_i > t_i$$

$$P_i = 0,5, K_i \in t_i$$

$$P_i = 0, K_i < t_i,$$

де I – інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки;

MAX_i – максимальна кількість балів за i -м коефіцієнтом;

P_i – коригуючий коефіцієнт;

K_i – фактичне значення i -го коефіцієнта.

Максимальні оцінки в балах пропонується розділити на дві групи: 10 балів – для коефіцієнтів зносу основних засобів, фондівіддачі основних засобів, рентабельності та оборотності активів; 20 балів – для коефіцієнтів покриття, фінансування та втрати платоспроможності. Поправочний коефіцієнт може приймати одне з трьох значень: 0; 0,5 і 1.

Вибір поправочного коефіцієнта здійснюється на основі типових діапазонів, а також рекомендованих нормативних значень окремих коефіцієнтів.

За результатами аналізу О.Л. Пластун виділяє три типи оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва: критичний, недостатній, достатній [20].

Усі розглянуті вище методики не враховують функціональної структури фінансової безпеки підприємства та не містять рекомендацій стосовно

визначення рівня їх безпеки, що, на нашу думу, свідчить про недосконалість та фрагментарність проведених досліджень.

Аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансової захищеності підприємства показує, що вони мають певні недоліки, а саме: оцінка рівня фінансової безпеки підприємства на основі аналізу динаміки одного або декількох показників не ефективна, тому що не враховує системний характер фінансової безпеки, а перевагу слід віддавати використанню інтегрованого показника безпеки, який виходить за рахунок використання методів багатовимірної статистики; більшість методів не враховують взаємозв'язок між фінансовою безпекою та загрозами. Важливо кількісно оцінити взаємозв'язок між інтегрованим рівнем фінансової безпеки підприємства і між загрозами фінансової безпеки; У проаналізованих підходах до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства вчені роблять акцент на поточних і ретроспективних оцінках рівня захищеності, не зупиняючи увагу на прогнозуванні оцінок на майбутнє.

Таким чином, проблема науково-методичного забезпечення процесу оцінки фінансової безпеки підприємств залишається невирішеною. Ці питання вимагають подальшого дослідження, а саме - необхідно визначити складові фінансової безпеки підприємства, вибрати показники для визначення їх стану, надати показники ваг і сформувати методику визначення інтегрального показника фінансової безпеки підприємства з урахуванням впливу зовнішнього середовища, що дасть змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз.

Висновки до другого розділу

Дослідження стану зовнішньоекономічної безпеки України, аналіз динаміки її індикаторів дає підстави стверджувати про недосконалість зовнішньоекономічної політики держави та неефективність функціонування

системи зовнішньоекономічних відносин. Протягом тривалого часу основними загрозами ЗЕБ і причиною низького рівня ЗЕБ залишаються високий рівень імпортової залежності України, недостатній коефіцієнт покриття експортом імпорту, значна частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, неякісна товарна та географічна структура експорту, вкрай низький рівень інноваційної продукції в товарному експорті.

Поліпшення стану ЗЕБ вимагає розробки та реалізації стратегічних і тактичних заходів, а саме: стимулювання експортноорієнтованих галузей економіки; суттєвого збільшення експорту готової продукції; реалізації заходів імпортозаміщення, тобто переорієнтації економіки країни на виробництво тих товарів, попит на які нині забезпечується за рахунок імпорту. Крім того, підтримуючи політику інтеграції української економіки у світове господарство, слід поєднувати прагматичну відкритість із розумним протекціонізмом. Виявлені в ході дослідження перспективи розвитку індикаторів рівня ЗЕБ мають стати підґрунтям для подальших досліджень щодо пошуку найбільш ефективних інструментів зовнішньоекономічної політики та розробки державної стратегії забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

3.1. Маркетинговий підхід до управління підприємством як основа забезпечення економічної стабільності.

В сучасних умовах господарювання, для підприємств гостро постає питання впровадження у власну діяльність принципів маркетингу. Найбільш важливим моментом у застосуванні маркетингових підходів є організація маркетингової діяльності через відповіді на питання:

- хто саме з працівників буде реалізовувати всі необхідні дії;
- у яких взаємозв'язках ці працівники будуть між собою та з іншими працівниками підприємства;
- хто управлятиме маркетинговою діяльністю і буде вести контроль за її виконанням.

Організація служби маркетингу на будь якому діючому виробничому підприємстві повинна розпочинатися з переорієнтації його менеджменту на маркетинговий підхід в управлінні. Для цього не достатньо тільки створити відділ маркетингу з відповідним штатом працівників, а необхідно інтегрувати всі структурні підрозділи підприємства разом із маркетинговим відділом у єдину систему прийняття управлінських рішень, всі елементи якої взаємопов'язані, взаємозалежні та злагоджені у виконанні своїх функцій, згідно з єдиною місією.

Ефективні управлінські методи маркетингової діяльності забезпечують зростання рівня конкурентоспроможності підприємства, вихід з новими видами товарів на зовнішні та внутрішні ринки, збільшення прибутковості. Зазначене вимагає проведення дослідження особливостей здійснення маркетингової діяльності на підприємствах. Основна мета таких досліджень - виявлення основних факторів впливу на підприємства маркетингової

діяльності та напрямків її удосконалення.

Маркетингове управління підприємством – це можливість організувати його діяльність на принципах оптимального використання наявного потенціалу та отримання найбільшого прибутку з урахуванням задоволення потреб споживачів. Аналіз можливостей підприємства дає змогу отримати достовірну інформацію щодо стану активів і пасивів виробництва, здійснювати аналіз зовнішнього маркетингового середовища.

Системний підхід до організації маркетингу є необхідною умовою для успішної діяльності підприємства на ринку. Він характеризує підприємство, яке застосовує методологію маркетингу, як відкриту складну систему, орієнтовану на ринок та зовнішнє середовище.

Маркетингове управління діяльністю підприємства – це процес аналізу, розробки та втілення в життя засобів, які розраховані на встановлення, укріплення та підтримку вигідних обмінів з покупцями для досягнення головної мети підприємства – отримання прибутку, росту обсягів збуту, збільшення частки ринку тощо.

Система маркетингу знаходиться в постійній взаємодії з зовнішнім середовищем. Фактори зовнішнього середовища можна розділити на ті, які піддаються впливу зі сторони керівництва і служби маркетингу, і фактори, які не піддаються управлінському впливу. В умовах ринку забезпечення успішного функціонування системи маркетингу в різних організаційно-правових структурах підприємства повинно враховувати всі фактори впливу на його мікро- та макросередовище.

Для розкриття змісту маркетингу в системі управління, виділимо його основні завдання та функції (рис. 3.1).

Отже, в системі управління підприємством саме маркетинг виконує супроводжуючу місію, починаючи з організаційно-підготовчої, і, закінчуючи контрольною функцією.

Формування маркетингу в системі управління підприємством передбачає наявність знань із основ потреб ринку, процесів

виробництва, фінансово-господарських операцій, соціально-економічних принципів управління підприємством тощо. [47]

Рис. 3.1. Зміст маркетингу в системі управління підприємством

Рис. 3.1. Маркетинг в системі управління підприємством

Пошук і обґрунтування основних чинників, що впливають на формування системи управління підприємством на основі маркетингу – є пріоритетним завданням кожного управлінця.

Ефективність управління підприємством на основі маркетингу доцільно розглядати, як факторний аналіз впливу на діяльність підприємства, і доцільно проводити його з двох точок зору:

- по-перше, це вплив зовнішнього середовища, до якого можна віднести макро і мікро оточення підприємства, організації;

- по друге, це внутрішнє середовище, тобто чинники самого підприємства або організації, що складається із процесів забезпечення діяльності та управління.

Підприємство забезпечує свою життєдіяльність перетворенням ресурсів, які отримує із зовнішнього середовища, на готовий продукт (вироби, послуги, ідеї) для суб'єктів зовнішнього середовища.

Вплив факторів зовнішнього середовища макрорівня доцільно проводити за групами: постачальники, споживачі, формування попиту. Виділені напрями є універсальними для всіх підприємств, проте дозволять урахувати специфічні особливості кожного господарства.

Оскільки ефективність управління завжди припускає існування двох груп факторів впливу, внутрішньої та зовнішньої, то говорити про ефективність управління, спираючись на дотримання тільки чинників зовнішнього середовища є неправильним. Так, другою, не менш важливою групою факторів впливу на результативність управління є внутрішня ефективність, яка визначається детермінантами внутрішнього середовища.

У загальному вигляді всі чинники можна розділити на чинники зовнішнього і внутрішнього середовища та згрупувати їх у вигляді схеми(рис.3.2).

Внутрішнє середовище любого підприємства являє собою сукупність внутрішніх факторів, які безпосередньо впливають на його діяльність. Але треба враховувати той факт, що будь-яка організація (підприємство) взаємодіє із зовнішнім середовищем, для отримання факторів виробництва- ресурсу: робочу силу, капітал, устаткування, сировину, енергію, інформацію тощо). Всі вони стають елементами внутрішнього середовища підприємства. Отримані ресурси переробляються на продукцію (послуги) і надходять для реалізації в зовнішнє середовище. Тому, одним із важливих чинників, що здійснюють вплив на економічний стан підприємства є стиль і методи управління.

Ефективні управлінські методи маркетингової діяльності забезпечують зростання рівня конкурентоспроможності підприємства, вихід з новими видами товарів на зовнішні та внутрішні ринки, збільшення прибутковості.

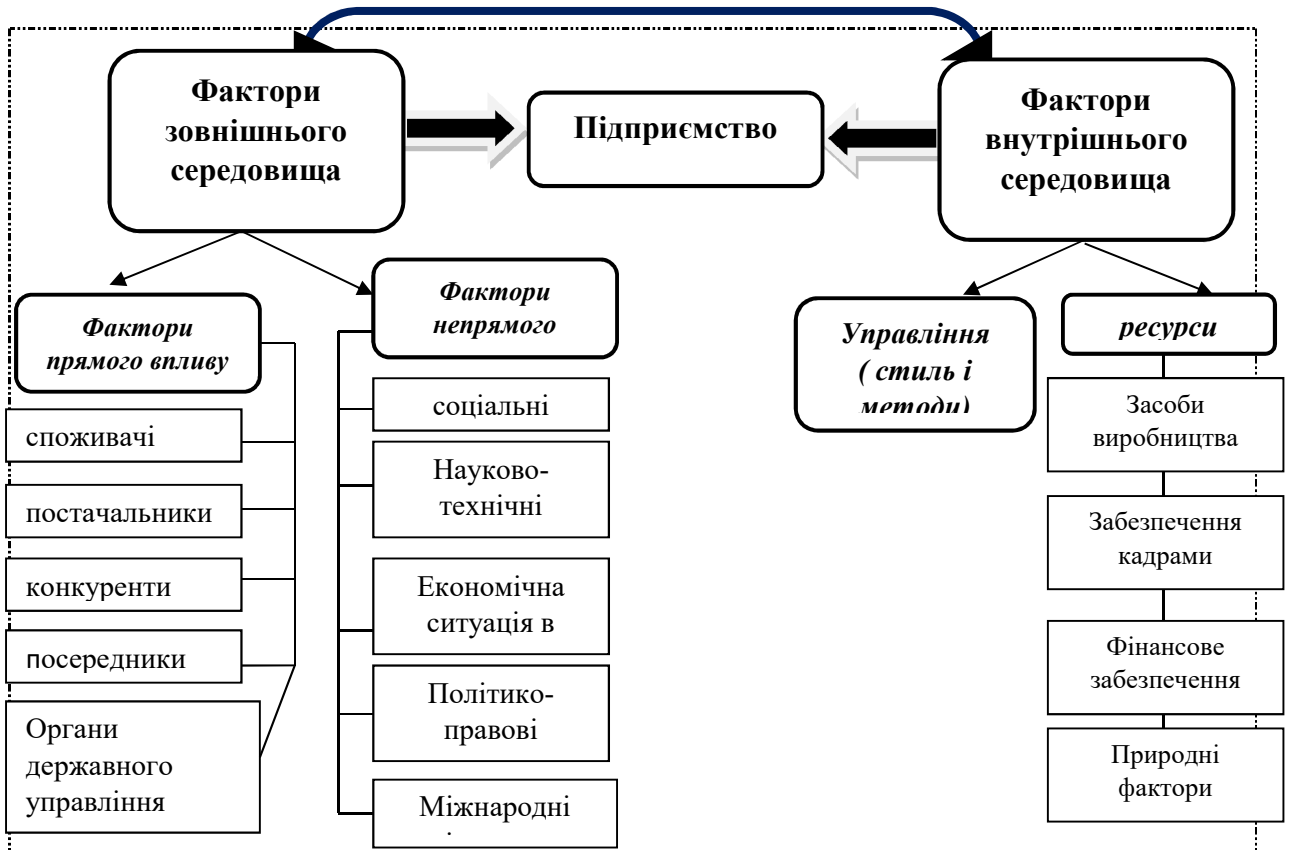

Рис.3.2. Чинники, які впливають на економічний стан підприємства

У внутрішньо організаційному житті підприємства, стиль і методи управління виграють важливу роль - роль координаційного початку, який повинен досягати своїх цілей. За необхідністю, менеджмент формує та змінює, коли це необхідно, внутрішнє середовище організації, яке представляє собою органічне поєднання таких складових, як структура, кадри, організаційна культура, та здійснює управління функціональними процесами, що проходять в організації.

3.2. Розробка стратегії підтримки зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності

Основою системи розробки стратегії та підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності є зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства. Внутрішнє середовище є основним потенціалом, який підприємство використовує для створення, збереження та розвитку своїх конкурентних переваг. Параметри внутрішнього середовища підприємства, тобто цілі, структура, технології, завдання, кадри тощо, не можливо розглядати окремо один від одного, оскільки зміни кожного з них впливають на всі інші параметри. Внутрішнє середовище підприємства це сфера, яка постійно змінюється, регулюється та контролюється підприємством, тому управління цими факторами є найбільш важливими щодо забезпечення підвищення рівня управління системою зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності. При управлінні системою зовнішньоекономічної безпеки підприємства необхідно прагнути як до економії ресурсів, які спрямовані на розвиток цієї системи, так і до максимізації прибутків та результатів діяльності. На цій основі запропоновано модель системи управління підвищенням рівня зовнішньоекономічної безпеки підприємства (рис. 3.3).

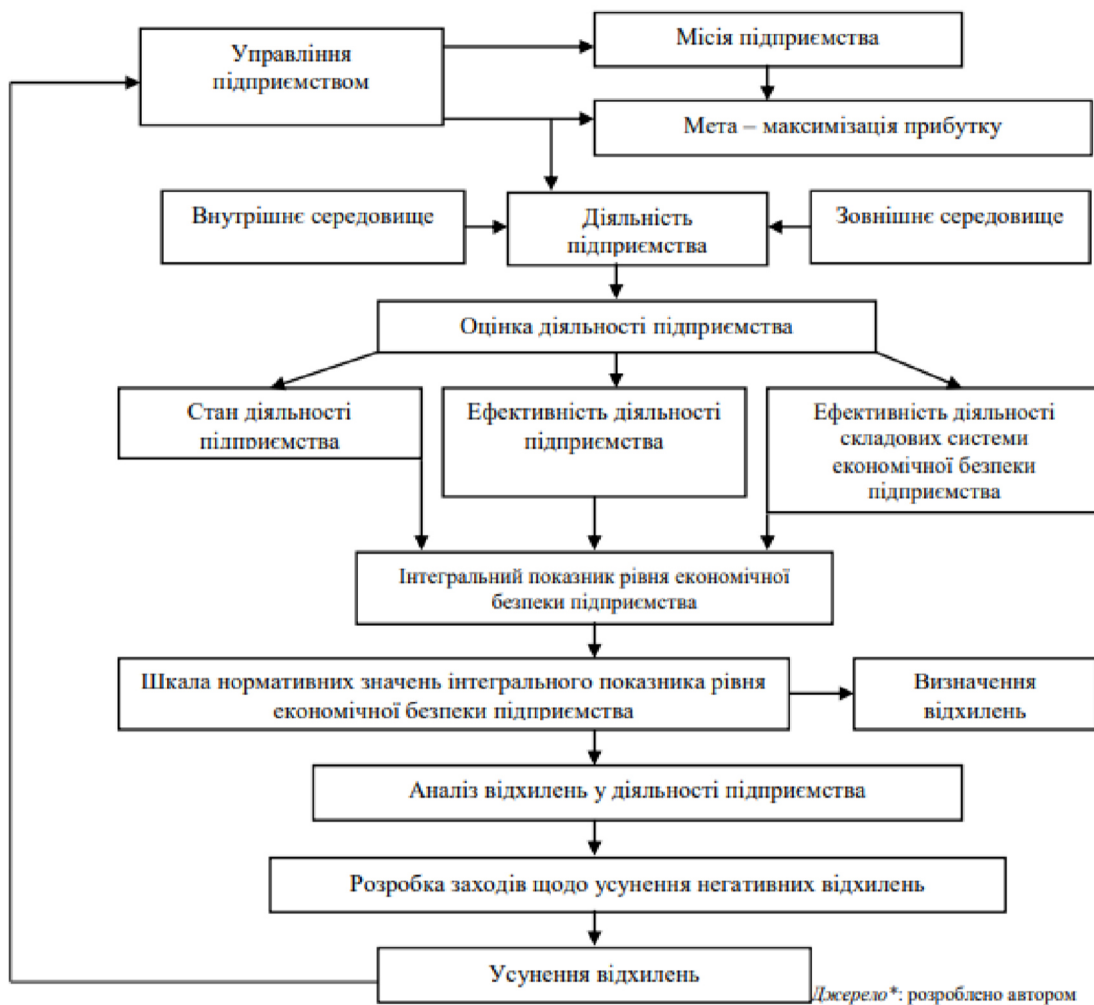

Рис. 3.3 Функціональна модель системи управління підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки підприємства

Система управління підвищенням рівня зовнішньоекономічної безпеки підприємства є динамічною та чутливою до подразників, що засновується на відповідному підґрунті. Підґрунтям для даної системи є база діючих в Україні законів, система нормативно-правових актів та сукупність органів, що виконують функції створення, реалізації та контролю виконання нормативно-правових актів, без правильного використання яких система не здатна ефективно функціонувати [48].

Отже, подолання проблем, які постали перед підприємством на шляху до підвищення рівня зовнішньоекономічної безпеки вимагає створення системи зовнішньоекономічної безпеки яка вирішить наступні завдання:

- розвиток превентивного підходу (тобто пріоритетність розробки шляхів уникнення можливих загроз та мінімізація негативних впливів);
- підвищення ролі та частки інформаційно-аналітичної діяльності в роботі служби безпеки підприємства (таке завдання обумовлюється неймовірним темпом зростання значення інформації, як фактора виробництва);
- одночасне забезпечення прозорості та конфіденційності інформації щодо діяльності підприємства;
- розвиток взаємозв'язку зовнішньоекономічної безпеки підприємства з національною економічною безпекою [48].

Стратегія управління системою зовнішньоекономічної безпеки підприємства є невід'ємним складником формування та реалізації загальної стратегії розвитку, оскільки відповідає за цілі, напрями, джерела та об'єкти фінансування. Вона забезпечує всі основні напрями розвитку його діяльності та відносин. Для полегшення стратегічного управління, пропонуємо концептуальну схему розроблення та реалізації стратегії управління системою зовнішньоекономічної безпеки підприємства, яка характеризується комплексністю і завершеністю та передбачає послідовність певних етапів [49].

Стратегія управління зовнішньоекономічною безпекою підприємства в умовах нестабільного існування має містити такі складові:

1. Стратегія випереджальної протидії, яка полягає в передбаченні та попередженні негативних явищ, підготовці до їхньої появи та недопущенні ще на початковому етапі;
2. Стратегія адекватної відповіді характеризується прийняттям керівництва рішень, які спрямовані на нейтралізацію зовнішніх та внутрішніх загроз, що постійно виникають на основі фінансового аналізу та зовнішнього середовища;
3. Стратегія захисту припускає забезпечення захисту інформації і майна, а також безпеки персоналу підприємства [50].

Проаналізувавши стан системи зовнішньоекономічної безпеки підприємства можна виділити наступні методи, стратегію, підходи та завдання для її забезпечення.

Так як завжди існує ряд важливих проблем, для першого етапу підприємство має діяти за стратегією виживання, для того, аби підвищити ефективність діяльності, і далі перейти на вищий рівень – стратегію існування. Залежно від доцільності методів та наявних ресурсів підприємство добереться до наступальної стратегії – стратегії зростання.

Першим варто розглянути організаційно-методичний підхід, де для забезпечення належного рівня управління економічною безпекою підприємства потрібно планувати й здійснювати заходи, які поєднані в комплексну систему за функціональною ознакою. Відправним пунктом побудови є філософія бізнесу, що відображає уявлення засновників акціонерного товариства про норми поведінки та цінності в бізнесі. Основною умовою побудови комплексної системи забезпечення економічної безпеки підприємства є централізоване управління, що передбачає:

- координацію дій менеджерів акціонерного товариства щодо управління системою зовнішньоекономічної безпеки підприємства, які знаходяться в їх компетенції;
- зосередити основну масу ресурсів для вирішення задач з управління стратегії зовнішньоекономічної безпеки підприємства;
- контроль виконання актів генеральним директором акціонерного товариства, що належать до забезпечення ефективного управління системою економічної безпеки підприємства в умовах нестабільності [51].

Побудова комплексної стратегії підтримки зовнішньоекономічної безпеки підприємства здійснюється через дотримання принципів адаптивності до змін, цілісності, відповідності потенційним загрозам безпеці й системності, розумної достатності.

Стратегія управління системою економічної безпеки підприємства визначає головні напрями діяльності компанії для досягнення вибраної мети

забезпечення ефективного управління в умовах нестабільності. Стратегію розробляють менеджери аналізуючи можливі негативні впливи на ресурси [52].

За сучасних умов нестабільності управління системою зовнішньоекономічної безпеки підприємств має ґрунтуватися на заходах із трансформації, зокрема, реструктуризації. При цьому під реструктуризацією розуміється комплекс заходів, спрямованих на відновлення стійкої економічної, фінансової та технічної життєздатності підприємств з метою забезпечення їх ефективного функціонування в конкурентному середовищі та відновлення конкурентоспроможності на довгостроковій основі. Такий підхід до проведення змін на підприємствах у відповідь на загрози зовнішнього середовища в достатній мірі відповідає інтересам системи зовнішньоекономічної безпеки підприємства [52].

Реструктуризацію поділяють на три групи відповідно до сфери реалізації та сторони системи зовнішньоекономічної безпеки підприємства – портфельна, фінансова та організаційна.

Портфельна реструктуризація включає істотні зміни в сукупності активів, якими володіє підприємство, або бізнес-ліній, в яких воно бере участь, включаючи ліквідацію, розпродаж активів, продаж майна і виділення підприємств. Заходи з реструктуризації цієї групи дозволяють забезпечити підвищення фінансової безпеки підприємства. Керівництво може удатися до такої реструктуризації при загрозі недружнього поглинання, або при наявності зацікавлених осіб в покупці другорядних по відношенню до основного бізнесу структурних одиниць або при прагненні до збільшення капіталу шляхом розпродажу по частинах. Разом з тим, підприємство може реалізувати агресивну комбінацію придбань і продажів акцій для покращення структури свого портфеля та підвищення власної фінансової безпеки [53].

Фінансова реструктуризація на відміну від портфельної характеризується істотними змінами безпосередньо в структурі капіталу підприємства і включає викуп з борговим фінансуванням, зміну

співвідношення власних і позикових коштів в структурі капіталу та заборгованості. При цьому фінансовареструктуризація відноситься до розподілу руху наявних грошових коштів підприємства або кредитних ресурсів, за умови стратегічних або договірних правил вирішення проблем, регулювання грошових потоків, та визначає додаткову вартість. Відповідно до цього фінансова реструктуризація дозволяє посилити фінансову безпеку підприємства, забезпечує підвищення фінансової стійкості та підвищення вартості підприємства [54].

Організаційна реструктуризація полягає в здійсненні змін в організаційній структурі підприємства, що забезпечує посилення керівних ланок та підвищення ефективності прийняття управлінських рішень. Вона включає звуження меж підрозділів, вирівнювання ієрархічних рівнів, розподіл інтервалу контролю, зниження продуктової диверсифікації, перегляд компенсацій, спрощення технологічних процесів, реформування управління, які у сукупності забезпечують підвищення інформаційної складової системи економічної безпеки [55].

Реструктуризацію можна проводити багатьма шляхами, тому не має єдиної оцінки її ефективності. Хоча, можна визначити загальні підходи оцінки ефективності або виділити коло питань, які необхідно опрацювати, щоб успішно реалізувати проект реструктуризації:

- виділити заходи, які реалізуються в процесі реструктуризації і провести оцінку їх можливих наслідків;
- вибрати критерії оцінювання запланованих заходів (один чи систему);
- окреслити коло показників, якими можна оцінювати ефективність.

Це може бути один конкретний показник; зростання обсягів реалізації продукції в 10 разів, збільшення кількості робочих місць у 2 рази; зменшення витрат виробництва тощо, або комплексний показник чи ціла система показників: підвищення конкурентоспроможності продукції і підприємства,

раціональне використання ресурсів, зростання частки ринку і вихід на нові сегменти, підвищення інвестиційної привабливості тощо;

- вибір показників оцінки реструктуризації, пов'язаний із часовою категорією і ризиками. З огляду на це, можна говорити про ефект короткостроковий, довгостроковий і стратегічний (часова категорія прив'язується як до часу прояву результатів, так і до тривалості їх дії). Очікування бажаного результату відбувається в умовах невизначеності, конкретним проявом якої є ризик, отже треба врахувати ймовірність шансів на успіх і ймовірність невдач;

- ефективність передбачає порівняння витрат і результатів. Підприємства, як правило, націлюються на результати, не приділяючи належної уваги витратам. Тому важливо враховувати, скільки коштує реструктуризація підприємству, тим більше, що вона проводиться за рахунок внутрішніх ресурсів. Отже, необхідно складати кошторис витрат на проведення реструктуризації;

- в категорію ефективних потрапляють ті зміни, які відбуваються системно, тобто, всі елементи виробничої системи повинні змінюватися так чи інакше, і реструктуризація має охоплювати всі об'єкти: структуру, фінанси, бізнес-планування, маркетинг, логістику, економіку підприємства [52].

Підсумовуючи, можна сказати, що ефективною та успішною є реструктуризація, завдяки якій досягається мета, визначена ще на першому етапі реструктуризації як ідея-ціль.

Розглядаючи стратегії підтримки зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності можна сказати, що при реструктуризації підприємства, що є найоптимальнішим для нього, зміняться показники системи зовнішньоекономічної безпеки. Вони значно покращаться за умови правильної мотивації персоналу, надання належних умов праці, інноваційності тощо.

Отже, при реструктуризації та формуванні стратегії підтримки зовнішньоекономічної безпеки підприємства в умовах нестабільності

доцільно оцінювати стан системи зовнішньоекономічної безпеки такими показниками:

- прибутковість – один з основних показників успішності, що є однією з основних цілей реструктуризації;
- надходження грошових потоків від основної діяльності – збільшення даного показник дає можливість повертати борги та інвестувати кошти в оновлення і зростання виробництва;
- продуктивність праці – скорочення обсягів продажу на традиційних ринках підприємства повинні знаходити нові ринки збуту або скорочувати чисельність своого персоналу; для оцінки успішності цих дій використовується динаміка зростання продуктивності праці;
- продуктивність всіх видів ресурсів – зростання продуктивності дозволяє оцінити успішність дій в цьому напрямі можна через показники рентабельності та їх динаміку.

Висновки до третього розділу

Запропонованими пріоритетами забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в умовах нестабільності, є наступні: підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; зміна структури експорту, через державну підтримку випуску кінцевої продукції з високою доданою вартістю; врахування в усіх урядових програмах заходів щодо підтримки пріоритетного розвитку внутрішнього ринку; розробка державної програми щодо державної допомоги у захисті і просуванні національних експортерів на зовнішніх ринках через торгові представництва; створення вертикально інтегрованих науково-освітніх корпорацій; диверсифікація імпорту стратегічних ресурсів (першу чергу всіх енергетичних ресурсів, продукції машинобудування, електроніки, транспортних засобів); створення системи моніторингу стану зовнішньоекономічної безпеки України; створення системи прогнозування майбутнього стану зовнішньоекономічної безпеки України.

Всі зовнішньоекономічні інтереси, як довгострокові, так і короткострокові, є одночасно як критерієм визначення напрямків діяльності в галузі зовнішньоекономічної державної політики, так і безпосередньою метою, з чого випливає висновок, що інтереси в зовнішньоекономічній сфері визначають систему пріоритетів країни в процесі їхньої реалізації.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження сформульовано ряд висновків та пропозицій:

Встановлено, що основною метою забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави – є реалізація національних інтересів, пов'язаних з ефективністю прогресивного розвитку державної і суспільної систем через розвиток зовнішньоекономічної складової національної економіки.

На основі проведеного дослідження встановлено, що зовнішньоекономічна безпека, посідаючи значне місце в системі економічної безпеки національної економіки, є одночасно і базисним елементом системи національної безпеки, і важливим компонентом її інших структурних складових. На практиці побудова та реалізація ефективної системи управління економічною безпекою підприємства постає значною проблемою, оскільки має підтримувати всебічну інтеграцію кожної підсистеми управління на цілісну орієнтацію пріоритетів безпеки. Реалізація такої задачі має виступати як стратегія виживання та нормального розвитку підприємства в умовах нестабільності. Постійна мінливість зовнішнього середовища вимагає від підприємства враховувати цілий комплекс чинників при управлінні економічною безпекою, які прямо або опосередковано її визначають, та враховувати потенціал розвитку та стадію життєвого циклу підприємства.

Загальна концепція функціонування механізму управління системою економічної безпеки підприємства припускає створення системи, що забезпечує розпізнавання загроз, визначення методів локалізації, прогнозування їх наслідків, та подання інформації у загальну систему управління, де приймаються оперативні рішення по усуненню загроз, або коригуються стратегічні цілі підприємства. Застосування запропонованого механізму потребує створення системи моніторингу економічної безпеки, яка дозволяє забезпечити адекватне інформаційне оснащення діяльності

механізму з урахуванням не лише зовнішнього, але і внутрішнього середовища.

Дослідження стану зовнішньоекономічної безпеки України, аналіз динаміки її індикаторів дає підстави стверджувати про недосконалість зовнішньоекономічної політики держави та неефективність функціонування системи зовнішньоекономічних відносин. Протягом тривалого часу основними загрозами ЗЕБ і причиною низького рівня ЗЕБ залишаються високий рівень імпортової залежності України, недостатній коефіцієнт покриття експортом імпорту, значна частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні, неякісна товарна та географічна структура експорту, вкрай низький рівень інноваційної продукції в товарному експорті.

Поліпшення стану ЗЕБ вимагає розробки та реалізації стратегічних і тактичних заходів, а саме: стимулювання експортноорієнтованих галузей економіки; суттєвого збільшення експорту готової продукції; реалізації заходів імпортозаміщення, тобто переорієнтації економіки країни на виробництво тих товарів, попит на які нині забезпечується за рахунок імпорту. Крім того, підтримуючи політику інтеграції української економіки у світове господарство, слід поєднувати прагматичну відкритість із розумним протекціонізмом. Виявлені в ході дослідження перспективи розвитку індикаторів рівня ЗЕБ мають стати підґрунтям для подальших досліджень щодо пошуку найбільш ефективних інструментів зовнішньоекономічної політики та розробки державної стратегії забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України.

Всі зовнішньоекономічні інтереси, як довгострокові, так і короткострокові, є одночасно як критерієм визначення напрямків діяльності в галузі зовнішньоекономічної державної політики, так і безпосередньою метою, з чого випливає висновок, що інтереси в зовнішньоекономічній сфері визначають систему пріоритетів країни в процесі їхньої реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.] – Вінниця : ВНТУ, 2017.
2. Електронний журнал «Ефективна економіка» № 8, 2013 Н. В. Архирейська, «Дослідження системних підходів щодо оцінки категорії «Економічна безпека»». <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2235>.
3. Постанова Верховної Ради України Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 року N 3/97-ВР
4. Концепція економічної безпеки України / підгот. В. М. Геєць та ін.; НАН України, Інститут економічного прогнозування. — К. : Логос, 1999. — 56 с
5. Корчинський І.О. «Основні загрози економічній безпеці держави в сучасних умовах розвитку», електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка», №10, 2019, www.econom.nayka.com.ua
6. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с
7. Скорук О. В. «Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення», Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство» випуск 6, частина 3, 2016.- file:///C:/Users/Admin/Downloads/Nvuumevcg_2016_6
8. Закон України Про національну безпеку України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст.241).
9. Мунтіян, В.І. «Економічна безпека України» [Текст]. К.: КВІЦ, 1999. 462 с.
10. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., «Зовнішньоекономічна діяльність підприємства», Видавництво «Центр навчальної літератури» м. Київ, 2002,
11. Франчук, В.І. Основи економічної безпеки [Текст]: навч. посіб. / В.І. Франчук, Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів: Каменяр, 2009. – 203 с.

12. Іванілов, О. С. Економіка підприємства: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. С. Іванілов – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.

13. Куркін, М.В. Контроль та захист економічної діяльності підприємств: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Куркін, В.Д. Понікаров, Д.В. Назаренко; Харк. нац.-екон. ун-т. – Х.: ИНЖЕК, 2010. – 297 с.

14. Дикань, В.Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутства підприємства: Монографія / В.Л. Дикань, І.Л. Назаренко; Українська державна академія залізничного транспорту. – Х.: УкрДАЗТ, 2011. – 142 с.

15. Зайцева, І.Ю. Економіко-організаційні основи захисту підприємств автотранспорту від недружніх поглинань: Монографія / І.Ю. Зайцева. – Харків: УкрДАЗТ, 2011. – 427 с

16. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.] – Вінниця : ВНТУ, 2017. – 73 с.

17. Конституція України

18. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – Ст. 389.

19. . Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

20. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

21. Пастернак"Таранущенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / За ред. Б.Кравченка. — К.: "Кондор", 2002. — 302 с.

22. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. — К.: НІСД, 2012. — 368 с.

23. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія / О.С. Шнипко. — К.: Генеза, 2006. — 285 с.

24. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. — К. : Алерта; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. — 368 с.

25. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 11. — Ст. 389

26. Економічна безпека: навч. посіб. З.С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З.С. Варналія. К.: Знання, 2009. 647 с., с. 72.

27. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

28. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: Монографія / В.М. Гаєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк. Х., 2006. 240 с.

29. Семенченко, А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України / А. І. Семенченко. — К. : Вид-во НАДУ, 2008. — 429 с.

30. Маркетинг: Підручник / Павленко А.Ф., Войчак А.В.; - К.: КНЕУ, 2003. — 246 с.

31. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: Навч. Посіб. / За ред. Л.В. Балабанової. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2005 — 185 с.

32. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.

33 Полковніченко О. М. Шляхи удосконалення практичної діяльності Служби безпеки України щодо реалізації правоохоронної функції держави / О. М. Полковніченко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 571–576.

34. Аранчій В.І. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті Міжнародної інтеграції / В.І. Аранчій, І.В. Перетяцько // Вісник Полтавської державної аграрної академії . – 2012. – № 2. – С. 150–161

35. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

36. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний документ] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

37. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України : аналітична записка / [Ю.М. Харазішвілі, А.І. Сухоруков, Т.П. Крупельницька] // НІСД. – 2013. – Вересень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>.

38. Архірейська Н.В. Сучасні проблеми забезпечення та оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки України / Н.В. Архірейська, Н.В. Панасенко // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 1. – С. 40–45

39. Електронний документ] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738

40. Новікова Л.Ф. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах глобалізації / Л.Ф. Новікова, К.І. Новікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64vamsue_2011_2\(46\)_9.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64vamsue_2011_2(46)_9.pdf)

41. Черчик Л.М. Статистичне дослідження зовнішньоекономічної діяльності у Волинській області / Л.М. Черчик, С.І. Бегун // Економічний форум. – 2014. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4210/3/ecfor_2014_1_19.pdf

42. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2014. – 117 с

43. Рогожнікова Н.В. Статистика: Навч. посібник. – К.: УБС НБУ, 2008. – 279 с., 99–102

44. Мартиненко В. В. Теоретико-методичні засади оцінки економічної безпеки національної економіки / В. В. Мартиненко. // Економічний простір. – 2015. – №93. – С. 131–140

45. Козаченко, Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізми забезпечення [Текст] : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280с.

46. Ковальов, Д. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства [Текст] / Д. Ковальов, І. Плетникова // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 35-40.

47. *І.Л. М. Курбацька, Маркетинг в системі управління підприємством, Ефективна економіка № 5, 2013,*
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3389>

48. Коваленко В.В. Структура системи управління підвищенням рівня економічної безпеки підприємства / В.В. Коваленко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2018. - №3 (85). [Електронний ресурс] / Режим доступу: – <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/143989/141899>

49. Погріщук Г.Б., Мацедонська Н.В. Управління фінансовою безпекою підприємства в сучасних умовах / Г.Б. Погріщук // Мукачівський державний університет. – 2017. – Випуск №12. – С. 618-621. [Електронний ресурс] / Режим доступу: – http://economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/102.pdf

50. Лаврентьева Л.В. Стратегія економічної безпеки корпоративного підприємства / Л.В. Лаврентьева // Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр. – Донецьк. – 2017. – С. 51-52. [Електронний ресурс] / Режим доступу: – <http://jpv.s.donnu.edu.ua/article/download/3843/3876>

51. Роженко О. В. Стратегії економічної безпеки підприємства / О. В. Роженко // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2015. - Вип. 51. - С. 51-55. -[Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetr_2015_51_11

52. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К. : Вид-во «Лібра», 2015. – С. 280.

53. Поляков П.А. КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ / П.А. Поляков // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон. – 2017. – Випуск 24. Частина 1. – С. 135-139

54. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, Т. С. Черняк; Н. -д. центр ін.дустр. пробл. розвитку НАН України. – Харків: ВД "ИНЖЭК", 2016. – 240 с

55. Мороз О. В. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: [монографія] / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, А. А. Шиян. – Вінниця: ВНТУ, 2017– 241 с